

BIJDRAGE

EDI CLIJSTERS & BERT GOVAERTS

VLAAMSE SOVJETS AAN DE IJZER?

LEVEN EN WERKEN VAN ANTOON PIRA

(1887-1939): HET EINDE VAN EEN MYTHE

DE SCHIM ANTOON PIRA

Toen Daniël Vanacker twintig jaar geleden zijn grote studie over de Frontbeweging publiceerde, werd zijn werk besproken door, onder anderen, Sophie De Schaepdrijver, die er een lange recensie aan wijdde in *De Standaard*. Vanacker had volgens haar zijn best gedaan. Hij had een “*uiterst gedegen werkstuk*” afgeleverd, een “*nauwgezette studie*”, met een “*veelheid aan precieze gegevens*”. Toch wekte *De Frontbeweging: de Vlaamse strijd aan de IJzer* (2000) ook wrevel op bij de recensente. Haar wrevel sloeg deels op de personages zoals Vanacker ze uit zijn steekkaartbakken had laten oprijzen. Ze miste de “*tragiek*”, de “*angst*” en de “*rouw*” van het front: “*Het lijkt haast alsof hier het Vlaamse verenigingsleven in pakweg het Wevelgemse interbellum onder de loep wordt genomen*”.¹ In het boek met oorlogsherinneringen van de frontarts Max Deauville² had ze heel andere, haast woeste jonge Fronters leren kennen. Was Vanacker die dan nergens tegengekomen? Hier en daar ontwaarde zij toch wat kleur in het grijze groepsportret van seminaristen, ‘hoogstudenten’ en andere blauwvoeters. Ergens aan de rand van het beeld stond zowaar een ‘Antwerpse anarchist’, een zekere Antoon Pira. Maar over hem had Vanacker nu net heel weinig te vertellen. Hij bleef spijtig genoeg ‘een schimmige figuur’.

— 1 *De Standaard*, 7 december 2000

2 Max Deauville was de schrijversnaam van Maurice Duwez. Hij publiceerde in 1930 herinneringen aan zijn tijd als frontarts onder de titel *La boue des Flandres*.

^ Antoon Pira, vermoedelijk rond 1912. [Antwerpen, Letterenhuis]

De intrigerende schim van Antoon Pira werd door nog een paar andere historici opgemerkt. Zijn profiel werd gaandeweg wat scherper getekend, waarbij diverse auteurs soms hun eigen verbeelding aan het werk lieten en elkaar ook ijverig overschreven, flagrante fouten inbegrepen.³ Een 'anarchist', een 'vrijzinnige', een 'revolutionair' tussen de flaminganten, dat gaf tenminste wat kleur aan de grauwe schamelheid van de Frontbeweging.

De 'scheppers' van de schim Pira zijn ongetwijfeld Luc Schepens en Luc Devliegheer geweest, die hem met een korte passage in hun boek *Front 14/18* (1968) uit de vergetelheid haalden. Volgens hen was Pira in februari 1918 in de Belgische frontzone verschenen met de bedoeling er "een eenzijdige staking van de strijd" uit te lokken die tot een breuk in de frontlijn moest leiden, wat het einde van de oorlog zou versnellen.⁴ Een organisatie die hij in een oogwenk uit de grond had gestampt, het Algemeen Vlaamsch Democratisch Verbond, moest daarbij helpen. Pira, een 'geboren demagog', kreeg meteen wat aanhang bij de vermoeide soldaten, tot groot ongenoegen van zowel de leiding van de Frontbeweging als de Militaire Veiligheidsdienst. Toen het aantal deserties begon op te lopen in de zone waar Pira actief was, greep de Veiligheid in. Pira werd aangehouden en na de oorlog veroordeeld tot twintig jaar gevangenisstraf, waarvan hij de helft zou uitgezeten hebben. Schepens en Devliegheer ondersteunen hun biografische schets van Pira met een voetnoot die als enige door hen vermelde bron een artikel van Abraham Hans in *Het Laatste Nieuws* heeft. De voetnoot schetst het onwaarschijnlijke traject van een Antwerpse stadsbediende 'van joodse afkomst' die als vrijwilliger naar de oorlog trekt en na een kronkelig militair parcours in Frankrijk in contact komt met de Franse oud-premier (en oorlogstegenstander) Joseph Caillaux. Onder diens invloed zou hij naar het front 'gekomen' zijn om daar doelbewust de strijd lust van de Vlaamse soldaten te ondergraven.

Uit de tekst van de voetnoot blijkt dat de auteurs, naast het artikel van Abraham Hans, onder andere ook de nooit gepubliceerde gedenkschriften van de Fronter Maurits Geerardyn als bron gebruikt hebben, maar zonder er naar te verwijzen.⁵

Die 'mini-biografie' van Pira roept natuurlijk veel meer vragen op dan ze beantwoordt. Hoe kon een eenvoudige Vlaamse soldaat in contact komen met een Franse oud-premier? Welke krachten konden ervoor zorgen dat hij werd uitgestuurd naar een frontzone waar hij zijn defaitistische werk zou kunnen uitvoeren? En dan die lange ge-

3 Zo werden op een bepaald ogenblik de cijfers in het sterfjaar van Pira (1939) van plaats verwisseld en vindt men op een aantal plaatsen 1993 (sic) als sterfjaar. Zie bijvoorbeeld. J. Dedeurwaerder, *Professor Speleers. Een biografie*, Gent-Antwerpen, 2002, p. 346. Deze grappige fout, die Pira 106 jaar laat worden, is nog altijd te vinden op een aantal websites. Tot in 2017 stond ze ook op de 'persoonlijke' Wikipedia-pagina van Pira.

4 L. Schepens & L. Devliegheer, *Front 14/18*, Tiel, 1968, p. 77, noot 169.

5 Het typoscript van de 'Herinneringen' van Maurits Geerardyn berust in het Letterenhuis in Antwerpen. Referentie: G218/21. Voor het detail over de 'joodse' afkomst, een stukje 'informatie' dat alleen bij Geerardyn te vinden is: zie p. 151. Geerardyn was korte tijd vertegenwoordiger van de Frontbeweging in de sector en de legereenheid waar ook Pira actief was. In zijn 'Herinneringen' vertelt hij dat hij tijdens een na-oorlogs bezoek aan de woning van Pira ineens tot het besef kwam dat Pira een "gelovige jood" was. Waar dat inzicht op steunde vertelt hij niet.

vangenisstraf. Hoe kon Pira, die toch ook een soort politiek gevangene was, tien jaar in de 'Belgische kerker' verblijven zonder dat er iemand zich om hem bekommerde? Antoon Pira heeft in de loop der jaren in allerlei artikelen over de Frontbeweging, het activisme en de Frontpartij een gestalte gekregen die nog maar weinig te maken heeft met de historische werkelijkheid. Sophie De Schaepdrijver was niet de enige die oog had voor de mogelijkheden van het Pira-verhaal om het klassieke betoog over de Frontpartij bij te kleuren, c.q. te relativieren. Zij waagde zich daar zelf niet aan, maar sommige van haar collega's deden dat wel. Het lemma Pira van de *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging* (1998) bevat naast een reeks feitelijke fouten ook boude beweringen zoals: "Als geboren volksmenner had hij grote invloed op de soldaten en zette hen met enig gevolg tot desertie aan".⁶ In het lemma over de 'sublieme deserteur' Karel De Schaepdrijver wordt stellig beweerd dat hij gehandeld heeft onder de invloed van de "defaitistische propaganda" van Antoon Pira.⁷ En de auteur van het lemma 'pacifisme' schrijft: "Een belangrijk agitator binnen het Belgisch leger was Antoon Pira. Hij wilde de oorlog stoppen door de Duitsers kans te bieden op een militaire doorbraak op het Belgische front".⁸

Hoe kon zo'n kluwen van fouten en, laten we zeggen, 'illusies' ontstaan? Wellicht voor een deel omdat de mythe gewenst was. Aan het IJzerfront had dan toch nog iets anders bestaan dan die studiekringen, Heilige Hartbonden en occasionele vliegtochten van de Frontbeweging. Maar voor een ander deel is de mythevorming gewoon het resultaat van onzorgvuldig historisch onderzoek en daaraan voorafgaand onzorgvuldig gerechtelijk werk.

DE KLERK

Niet alles in de Pirabiografie van Schepens en Devliegher is fout. Antoon Pira was inderdaad een Antwerpenaar, geboren op 2 december 1887. Zijn ouders, Jozef Pira en Maria Van den Brand, moeten lokale beroemdheden geweest zijn in de buurt rond het Vleeshuis. Jozef woonde voor zijn huwelijk in de Zirkstraat, Maria in de Zakstraat. Straatjes waar tot vandaag nog iets van de sfeer van de oude volksbuurt is blijven hangen. Tien maanden voor de geboorte van Antoon stonden Jozef en Maria tegenover elkaar in het Assisenhof van Antwerpen.⁹ In een vlaag van jaloezie had Jozef een kleine revolver gekocht en zijn verloofde Maria, die had laten verstaan dat ze het wilde uitmaken, van dichtbij beschoten. Maria kreeg zes kogeltjes in het gezicht. Haar kaakbeen werd gebroken, ze verloor een tand en verbleef twee maanden in het ziekenhuis.

6 L. Schepens & L. Vandeweyer, *Pira, Antoon*, in: *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging* (NEVB), Tielt, 1998, p. 2480.

7 M. Ureel & L. Vandeweyer, *Schaepdrijver, Karel de*, in: NEVB [...], p. 2698.

8 L. Vandeweyer, *Pacifisme*, in: NEVB [...], p. 2379.

9 Rijksarchief Beveren/HA ANTW 2827/Cour d'Assises de la province d'Anvers, Session du 1° trimestre 1887 en persverslaggeving. (*Het Handelsblad* van 1 en 4 januari 1887 en *Vooruit* van 21 februari 1887).

Nog voor het proces begon, verzoenden de twee zich weer. Het Hof sprak Jozef onder applaus vrij en kort daarna trouwden de geliefden. Tien maanden later werd Antoon geboren. De littekens in het gezicht van zijn moeder moeten hem altijd herinnerd hebben aan wat er tussen zijn ouders gebeurd was.

Jozef was een ornamentist¹⁰, Maria een kleermaakster. Eenvoudige mensen zonder geschiedenis, op een moordpoging en een assisenproces na. Enig spoor van 'joodse afkomst' valt nergens te bespeuren.

Dat Antoon Pira een stadsbediende was, klopt ook. Na een examen was hij op 16 juni 1912 in dienst genomen als 'klerk'.¹¹ Hij had op dat examen (over taal, rekenkunde, aardrijkskunde, geschiedenis, handel) 106,9 op 150 punten gescoord. Volgens een politierapport in zijn aanwervingsdossier was hij tot zijn 17de naar school geweest. Voor zijn schoolcarrière zijn we aangewezen op zijn eigen verklaringen. En daar duikt een eerste probleempje op. In zijn sollicitatiebrief voor de stadsadministratie vermeldt Pira dat hij een oud-leerling is van het Koninklijk Atheneum van Antwerpen. Maar in de zorgvuldig bijgehouden leerlingenlijsten van die school is zijn naam nergens te vinden. Hij moet, afgaande op de resultaten van zijn stadsexamen, in ieder geval een redelijk goede middelbare opleiding genoten hebben. Zijn Frans is uitstekend en hij heeft een haast kalligrafisch handschrift.

Maar wat voerde Pira uit in de jaren tussen 1904 of 1905 (toen hij de school verliet) en 1912, toen hij in dienst trad van het stadsbestuur? In 1906 had hij zich als beroepsvrijwilliger gemeld bij het leger, voor een diensttijd van twee jaar. Na twee maanden werd hij bevorderd tot korporaal, maar een jaar later was hij weer gewoon soldaat tweede klasse en hij verlengde zijn contract niet. Zijn militaire dossier geeft geen verklaring voor de degradatie.

Na zijn legerijd had hij verschillende baantjes, als diamantslijper en als klerk ('hulp-verzender') bij verschillende firma's in de havenbuurt.¹² Alweer een curriculum zonder geschiedenis. Of krijgen we niet alles in beeld? In zijn sollicitatiebrief staat natuurlijk niets over zijn jeugdige politieke passies, maar vele jaren later bracht hij die wel ter sprake.¹³ Hij was, zo schrijft hij, een vurige jonge liberaal geweest, een aanhanger van Leo Augusteyns en lid van diens Vooruitstrevende Werkliedenpartij 'Help U zelve'. Hij was ook 'comitélid' en vaandeldrager van de Jonge Liberale Wacht geweest. Lectuur van de partijkrant *Het Werkersbelang* levert geen informatie op over Pira, maar leert wel iets over de sfeer in het partijtje, dat bijzonder antiklerikaal was:

¹⁰ Een ornamentist is een vakman die houten en gipsen versieringen voor meubels, wanden en plafonds vervaardigt.

¹¹ Felixarchief Antwerpen/284#1363.

¹² Voor de details van Pira's militaire carrière: Archief van het Koninklijk Leger Museum in Brussel/Dossier Antoine Pira. De bijzonderheden over zijn baantjes staan in een korte biografische schets, die hij in 1920 schreef op verzoek van de gevangenisdirectie in Leuven. Rijksarchief Leuven/Strafinrichting Leuven /1997/ 626.

¹³ Pira beschreef zijn politieke parcours in 1919 in een Mémoire, tijdens het gerechtelijk onderzoek dat tegen hem gevoerd werd. Dit stuk hoorde oorspronkelijk tot zijn procesdossier, maar is daar niet meer te vinden. Een kopie berust in het Letterenhuis, in het archief van Adiel Debeuckelaere: D 22502 / D.

*"En eens het papennest vernield
als ieder werkershoofd
met taaie wilskracht is bezield,
En eischt wat men hem ontroofd (sic)
Dan is't gedaan met dwang en kerk
Dan ademt ieder vrij
Dan oogst zij vrugten van haar werk
De Liberale Volkspartij"¹⁴*

Ook voor hij de gegeerde status van stadsambtenaar had bereikt, moet Pira al een behoorlijk stevig zelfbeeld gehad hebben. Hij had een tweekleurig naamkaartje (initialen in het rood) laten drukken, dat hij in 1911 gebruikte om een eminente stadsgenoot met liberale sympathieën te feliciteren met zijn benoeming tot hoofdbibliothecaris: *"Met mijne beste gelukwenschen bij uwe Benoeming tot Hoofdbibliothecaris. Zoo wordt eindelijk een onrechtvaardigheid in de mate der mogelijkheid hersteld"*, schreef hij in juli 1911 op zo'n kaartje aan de nieuwe stadsbibliothecaris, Emmanuel De Bom.¹⁵ Het klinkt als een boodschap onder gelijken, waarbij ook de commentaar over de 'onrechtvaardigheid' opvalt. Wellicht verwijst Pira daarmee naar De Boms eerste en mislukte poging (in 1903!) om hoofdbibliothecaris te worden.

Antoon Pira werkte maar twee jaar als stadsclerk. Toch zitten er in zijn personeelsdossier ook andere dan de voorspelbare, puur administratieve documenten. Het gemeentebestuur vond het in juni 1914 nodig om hem, wegens *"overtreding van de regeltucht"*, een formele *"waarschuwing"* te bezorgen. Een controlearts had hem na een ziektemelding niet aangetroffen op zijn officiële adres. Zijn overste meende te weten wat er aan de hand was. De chef was geïnformeerd over 'zekere voorvallen' in het privéleven van mijnheer Pira, die ervoor zorgden dat zijn medewerker geregeld op andere adressen was aan te treffen dan bij hem thuis. Antoon was kort na zijn benoeming getrouwd met Mariette Van Aerde en een jaar later vader geworden van een dochter, Hendrika. Zijn chef lijkt te suggereren dat er bij het echtpaar iets fout liep, maar dat moeten we voor zijn rekening laten. Volgens Pira zelf had zijn echtgenote het nieuwe adres wel degelijk gesignaleerd.

SOLDAAT 53517

Antoon Pira wordt meestal opgevoerd als een (enthousiaste) oorlogsvrijwilliger. Dat klopt ook weer niet. Als beroepsvrijwilliger werd Pira begin augustus 1914 gewoon teruggeroepen uit 'onbeperkt verlof'. Voor de manier waarop hij de eerste oorlogs-

¹⁴ Het Werkersbelang, 21 oktober 1909.

¹⁵ Letterenhuis/P 5185 / B. Voor E. De Bom (1868-1953) zie: C. Ceustermans, *De man, die van mensen hield. Emmanuel De Bom. Biografie*, Antwerpen, 2021.

maanden is doorgekomen, zijn we opnieuw aangewezen op zijn eigen relaas, doordat de militaire archieven uit die periode verloren zijn gegaan. Zijn gedocumenteerde militaire loopbaan begint pas op 5 februari 1915, wanneer hij gesignaleerd wordt in de infirmerie van Pollinkhove.¹⁶

Waar was de soldaat-beroepsvrijwilliger 2° klasse (stamnummer 53517) Antoon Pira tussen de Duitse inval en zijn eerste, kortstondige opname in een infirmerie? Naar eigen zeggen¹⁷ werd hij herhaaldelijk in het vuur gegooid, met name in Halen, Leuven, Rotselaar en Mechelen. Hij maakte de uittocht uit Antwerpen mee en ten slotte de slag aan de IJzer. Alleen Halen is onwaarschijnlijk in dat rijtje en duidelijk toegevoegd tot meerdere eer en glorie. Pira was teruggekeerd naar zijn oorspronkelijke eenheid, het 5de Linierement, en dat heeft inderdaad op al die plaatsen gevochten, maar niet in Halen. Schepens en Devliegher menen te weten dat Pira in die eerste oorlogsmaanden betrokken was bij *"diefstallen op verlaten hoeven"*, maar daar niet voor vervolgd werd omdat hij nauwkeurig had genoteerd wie de helers onder de officieren waren die zijn buit hadden gekocht. Ze geven geen bron voor dat naar soldatengepoch rijkende verhaal, maar het kunnen weer alleen de herinneringen van Maurits Geerardyn zijn.¹⁸

Hoe het ook zij: vanaf 5 februari 1915 kunnen we alle 'mutaties' van soldaat Pira en ook zijn disciplinaire perikelen volgen op basis van zijn legerdossier. Waar hij zich dan precies bevindt, is daaruit niet altijd zonder meer af te lezen, want de gegevens zijn genoteerd in de cryptische taal van de militaire administratie. Ergens aan het front. Dat in ieder geval. In maart 1915 loopt hij een eerste straf op: 8 dagen cachot. Een majoor op inspectiebezoek had hem met luide stem een opmerking horen maken over de 'schandalige' behandeling van de frontsoldaten die in de loopgrachten moesten slapen en de dag daarna weer corvees kregen. Drie maanden later staat hij voor de eerste keer voor het Krijgsgerecht. Samen met 37 anderen van het 5de Linierement wordt hij beschuldigd van *"abstention à dessein d'exécuter les ordres de son supérieur"*, een misdrijf dat extra zwaar werd aangerekend als het zich had voorgedaan 'ten overstaan van de vijand', wat aan het front altijd het geval was.¹⁹ Uit de stukken blijkt dat de historie zich heeft afgespeeld in de buurt van Gijverinkhove. De soldaten waren 'uit nieuwsgierigheid' naar het dorp afgezakt en hadden zo het vertrek van hun eenheid

16 In het Dossier Pira Antoine in het Archief van het Koninklijk Leger Museum in Brussel staan alle 'mutaties' (veranderingen van standplaats) en disciplinaire straffen vanaf die datum gedetailleerd genoteerd.

17 Rijksarchief Leuven/ Strafinrichting Leuven/1997/626/biografische schets.

18 Zie de 'Herinneringen' van Geerardyn in het Letterenhuis, p. 88. In zijn boek *Jules Charpentier. Afgeezant van de Frontbeweging* (1989) heeft Arthur De Bruyne een brief d.d. 6 mei 1974 van Luc Schepens aan Charpentier opgenomen waarin hij letterlijk schrijft: "Die mij op de weg van Pira gebracht heeft is Maurits Geerardyn" (p. 231).

19 De stukken van dit eerste proces zijn bij het dossier van het na-oorlogse proces gevoegd. Algemeen Rijksarchief /Depot Cuvelier/Archief van het Krijgshof /Doos 220 (hierna: 'procesdossier'). In de dossiers van het Krijgshof worden ook de stukken van de behandeling in eerste aanleg en van aanverwante, oudere dossiers verzameld. Het dossier uit 1915 hoorde daar eigenlijk niet thuis, omdat het na de oorlog onder een amnestiemaatregel viel.

naar het front gemist. Met een 'manifestatie' had dat niets te maken. Niemand had staan roepen of schreeuwen. Zo gauw ze door hadden dat ze gemist werden, hadden de mannen zich gehaast om zich bij hun makkers te voegen. Zelfs de militaire aanklager zag geen groot kwaad in de gebeurtenissen, maar het militaire gerecht wilde blijkbaar een voorbeeld stellen. Pira en de 37 anderen werden veroordeeld tot twee jaar gevangenis en twee jaar strafcompagnie. Een draconische straf die, zoals vaker aan het front, niet werd uitgevoerd.²⁰ Ze bleef wel boven het hoofd van de veroordeelden hangen voor de duur van de oorlog.

In de processtukken in verband met deze eerste zaak staat de naam van Pira altijd bovenaan de lijst van de betichten. Het is verleidelijk om daar al een soort voorafbeelding van zijn latere belevenissen in te zien, maar vermoedelijk kwam dat doordat hij de oudste was. Met 'leiderschap' van een opstand had het niets te maken. Verschillende getuigen vertellen juist dat Pira zijn makkers had proberen te kalmeren om erger te voorkomen.

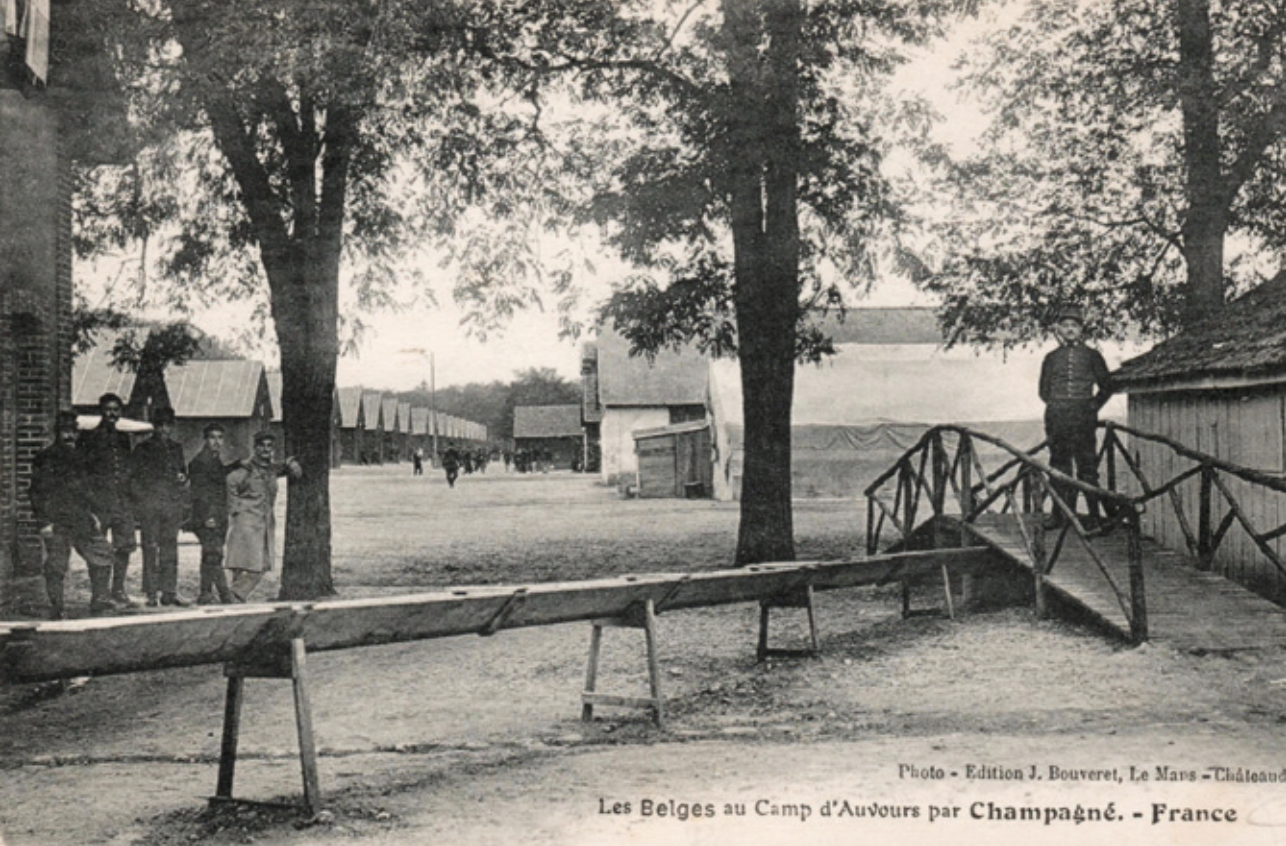
Met zijn 28 jaar was Antoon Pira inderdaad een 'oude' soldaat. In 1916 werd die leeftijd ineens een belangrijke troef.

BRANCARDIER PIRA

De sanitaire dienst van het Belgische leger was niet berekend op een langdurige oorlog. In vredetijd werd het potentiële lagere kader voor de militaire ziekenhuizen en infirmeries gevormd door de groep van de zogenaamde DSTP-ers, de Dispensés de Service en Temps de Paix, dienstplichtigen die in vredetijd alleen een korte opleiding tot brancardier dienden te volgen en dan weer naar huis mochten. Ze konden er ook voor kiezen om thuis een EHBO-cursus in te studeren en daar een examen over af te leggen. Dan bleef zelfs de korte opleiding achterwege. Tot de DSTP behoorden seminaristen, priesters en leraars.²¹ Maar dat systeem was in een lang aanslepende oorlog niet vol te houden. De Belgische sanitaire diensten in Frankrijk groeiden snel uit tot een groot netwerk van veldhospitelen, ziekenhuizen, hersteloorden en transportdiensten. Het aantal DSTP-ers daalde omgekeerd evenredig, doordat België grotendeels bezet was, maar ook omdat de schaarse rekruten die wel in Frankrijk geraakten steeds vaker voor gevechtscursus kozen, ook al hadden ze de DSTP-status. Daarom besloot het hoofd van de sanitaire diensten, generaal Léopold Melis, om het over een andere boeg te gooien. Hij kreeg gedaan dat hij mocht gaan rekruteren bij de groeiende groep van de ISC-ers. Dat waren mannen die waren afgekeurd voor de dienst aan het

— 20 Volksvertegenwoordiger Alfons Van de Perre schatte het aantal Belgische militaire gevangenen in Frankrijk in mei 1919 nog op '2500 à 3000'. Zie Kamer van Volksvertegenwoordigers. Integraal verslag van de zitting van 15 mei 1919.

21 Zie hiervoor L. Melis, *Contribution à l'histoire du service de santé de l'armée au cours de la guerre 1914-1918*, Bruxelles, 1932 en L. Vandeweyer, *Artsen in uniform, burgers met een rood kruis*, in: L. De Munck & Luc Vandeweyer, *Het hospitaal van de koningin: Rode Kruis, L'Océan en De Panne, 1914-1918*, De Panne, 2012, pp. 16-53.

^ De Belgische afdeling van het opleidingskamp in Auvours, rond 1917.
[Collectie auteurs]

front: Inapte pour le Service de Campagne. Gaandeweg gooide hij zijn net nog wat verder uit naar de oudste mannen aan het front, ook al hadden ze (nog) geen ISC-status. Antoon Pira behoorde tot die 'frontbejaarden'. De officiële ISC-stempel kreeg hij nooit, al bracht hij in 1915 wel twee keer een korte tijd door in een veldhospitaal. Hij had dus wel 'ongeveer' het juiste profiel en in ieder geval de juiste leeftijd als kandidaat-brancardier. Op 1 mei 1916 mocht hij het front verlaten om zich in het kamp van Auvours, in de buurt van Le Mans, te melden voor een opleiding in het nieuwe CIBI (Centre d'Instruction pour Brancardiers et Infirmiers). Voor zijn activiteiten daar moeten we weer terugvallen op zijn eigen verhaal.²² Archief van de sanitaire diensten is zeer schaars. Maar niets van wat Pira over zijn tijd in Auvours vertelt, is onwaarschijnlijk: hij haalde 'met groote vrucht' het diploma van ziekenverpleger en bleef daarna in dienst in het kamp als klerk van 'de dokter principaal'. Geen onverwacht parcours voor iemand die in het burgerleven bediende was geweest.

Het grote kamp van Auvours (1000 ha) had in het begin van de oorlog een kwalijke reputatie bij de Vlaamse soldaten die er hun opleiding kregen. Vanwege het barre

²² In de biografische schets, geschreven in de gevangenis van Leuven: Rijksarchief Leuven/Strafgerichting Leuven /1997/626.

leven in tenten, maar ook vanwege de anti-Vlaamse sfeer. Maar tegen de tijd dat Pira daar arriveerde, in de lente van 1916, was het leven er veel beter geworden. De tenten hadden plaats gemaakt voor goed verwarmde barakken en er waren allerlei voorzieningen, zoals een bioscoop en een theaterzaal.

Er waren zelfs twee 'academiën' actief, een Vlaamse en een Franstalige, die lezingen over letterkundige en wetenschappelijke onderwerpen organiseerden. Een deel van het kamp was gereserveerd voor een strafcompagnie en daar zal het leven minder aangenaam geweest zijn, maar de mannen van de sanitaire dienst, zoals Pira, hadden daar niets te zoeken.

Alles bijeen was de sanitaire afdeling van Auvours een van de betere plekken om de oorlog door te komen. De voorzieningen waren er zo goed dat de kroniekschrijver van het frontblaadje *Auvours* opgelucht vaststelde dat veel gewone soldaten het kamp niet meer verlieten om ontspanning te zoeken.²³ Maar tot die groep 'braven' behoorde Pira dan weer niet. Hij begon in Le Mans een relatie met een Belgische vrouw, een zekere Maria De Smedt, voor wie hij niet verborg dat hij getrouwd was en een dochter had.²⁴ Pira verliet het kamp van Auvours op 23 mei 1917. Hij werd overgeplaatst naar een andere afdeling van de sanitaire dienst in Calais, die instond voor de sanitaire treinen.

Niet iedereen was ingenomen met de groei van de sanitaire diensten. Ze waren blijkbaar een geliefd vluchtoord geworden voor mannen die genoeg hadden van het frontleven en aan de juiste touwtjes hadden weten te trekken. In oktober 1917 liet de minister van Oorlog (op dat ogenblik generaal Armand De Ceuninck) via een *Décision Ministérielle* weten dat (o.a.) de sanitaire diensten met een fijne kam door hun personeelsbestand moesten gaan en lijsten dienden op te stellen van alle mannen die volgens de militiewetten aan het front hoorden te zijn. Al wie geen formeel ISC-attest had gekregen, kwam op zo'n lijst en liep gevaar om weer naar het veldleger te worden gestuurd. Dat had duidelijk te maken met de grote ontwikkelingen aan het front. De Franse en Britse offensieven waren mislukt, terwijl de Duitsers na de Russische revolutie en de daaropvolgende Russisch-Duitse wapenstilstand massa's troepen konden overhevelen. De druk op het westelijk front zou snel verhogen.

De sanitaire diensten deden er een paar maanden over om hun lijsten op te stellen, maar begin 1918 waren ze er mee klaar. En weer wat later, op 4 februari 1918 verscheen in de *Ordres Journaliers des Services Sanitaires* een lijst van militairen die werden overgeplaatst. Onder hen 'Pira Ant.'. Niet iedereen moest weer naar het front, maar voor Pira en een paar anderen was dat wel het geval: "*envoyer à l'armée de campagne*" staat achter zijn naam.²⁵ Formeel was daar niets bij op te merken. Pira had nu een-

— 23 De Erfgoedbibliotheek in Antwerpen bewaart een aantal nummers van dit frontblaadje, uitgegeven door de hoofdaalmoezenier in het kamp, de jezuïet Charles Servranckx.

24 De nationaliteit van Maria De Smedt wordt nergens aangegeven, maar in haar brieven aan Pira (waarvan er een paar in het procesdossier te vinden zijn), gebruikt ze zelf de Vlaamse naam 'Maria' en voor de zwoelste passages schakelt ze over van Frans op Nederlands.

25 Archief van het Koninklijk Leger Museum/Archieven van het ministerie van Oorlog en het Belgische Leger betreffende de Eerste Wereldoorlog/3726/Commandement Divisionnaire des

maal geen ISC-attest. Maar waarschijnlijk had het ook niet geholpen dat hij opnieuw disciplinair gestraft was. Op 19 januari 1918 had hij acht dagen kamerarrest gekregen waarvoor als reden werd opgegeven: *“avoir montré de la mauvaise volonté dans l'exécution d'un ordre”*.²⁶

DE CAMPAGNE VAN 80 DAGEN

De overplaatsing maakte een einde aan Pira's leventje als *'embusqué'*, het scheldwoord dat de frontsoldaten gebruikten voor de 'pennenlikkers' die veilig achter het front in Frankrijk de oorlog doorkwamen. Ze maakte het hem ook veel moeilijker om langs te lopen bij Maria De Smedt in Le Mans.

Pira begon zijn nieuwe frontleven met twaalf dagen verlof, zodat hij uiteindelijk pas begin maart 1918 weer aan het front verscheen, in de buurt van Ramskapelle. Minstens één soldaat kende hem nog van vroeger en wist dat hij in zijn Antwerpse tijd als beroepsvrijwilliger gedegradeerd was van korporaal tot soldaat. Ook een paar officieren wisten dat en kapitein Machiels gaf hem daarom het werk van 'signaleur', zodat hij hem beter in de gaten kon houden.²⁷ Een signaleur moest de wacht houden bij het telefoontoestel en bleef dan ook altijd in het gezichtsveld van de officieren.

En dan begonnen de tachtig dagen die Antoon Pira zijn kleine faam in de geschiedschrijving van de Frontbeweging zouden bezorgen. Tachtig dagen om, in de ogen van de Militaire Veiligheid, uit te groeien tot een gevaarlijke vijand van de staat en potentiële ondermijner van het IJzerfront. Het is een prestatie op zich.

Er is over die tachtig dagen en over zijn persoon achteraf zoveel gezegd en geschreven dat het misschien goed is om eerst zijn versie van de feiten te geven. Die is redelijk eenvoudig en vrij onschuldig.²⁸ Toen hij terugkeerde aan het front werd hij meteen getroffen door de sfeer van demoralisering en ongenoegen. De mannen klaagden vooral over het zware werk dat hun schijnbaar willekeurig werd opgelegd, vaak op dagen dat ze recht hadden op rust. Hij had zich sinds 1912 met geen enkele maatschappelijke kwestie meer ingelaten. Niet met taalstrijd, noch met vakbondseisen. Maar aan het front drongen die kwesties zich vanzelf aan hem op. Hij kwam heel snel te weten dat er een geheime Vlaamse organisatie bestond die het 'Legercomiteit' of het 'Legerbestuur' werd genoemd en die verantwoordelijk was voor allerlei Vlaamse 'acties'. In zijn omgeving lieten verschillende mannen verstaan dat ze daar contact mee hadden of er mogelijk zelfs lid van waren. Toen Pira het 'programma' van het 'Legercomiteit' leerde kennen, stootte hem dat af: *“(…) hun strijdkreet 'Vlaanderen voor*

Etablissements du Service de Santé/Dagorder van 4 februari 1918.

²⁶ Archief van Koninklijk Leger Museum/Dossier Pira Antoine.

²⁷ Verklaring van Polydore Machiels opgenomen in het procesdossier.

²⁸ Dit relaas is een samenvoeging van gegevens uit de biografische schets geschreven in de vangenis in Leuven en uit de Mémoire uit het archief van Adiel Debeuckelaere (zie noot 12).

*God' verborg niet alleen hun conservatieve strekking, maar meer nog dat ze in plaats van de economische en intellectuele ontwikkeling van Vlaanderen voorstander waren van de blinde onderwerping aan de Kerk (...).*²⁹ Hun taaleisen waren gegrond, maar ze moesten volgens hem anders aangepakt worden, als een sociale kwestie, waarbij Vlamingen en Walen moesten samenwerken en een ruim 'democratisch' programma uitwerken. Pira praatte graag en veel over zijn 'programma' en had spoedig een paar vaste 'luisteraars'. Met hen smeedde hij plannen voor studiebijeenkomsten en conferenties. Eentje daarvan zou hij zelf voor zijn rekening nemen: *'Plezante mannen in een plezante stad'*, over Antwerpse volkstypes en -gewoonten. Ondanks de wederzijdse afkeer kreeg hij toch de kans om, onder het pseudoniem Bali, twee artikelen te publiceren in de krant *Ons Vaderland*, die beschouwd werd als spreekbuis van het Legercomiteit. De hoogste verantwoordelijke van het comiteit in zijn eenheid, de 22-jarige Maurits Geerardyn, zocht ook persoonlijk contact en nodigde hem uit voor vergaderingen bij de mentor van de beweging, kapelaan Verschaeve van Alveringem. Pira hield de boot af.³⁰

In de nacht van 30 april op 1 mei 1918 lieten zeven Vlaamse soldaten hun post in de steek om over te steken naar de Duitse kant van het front. Zij waren niet de eerste overlopers en ook niet de laatste, maar hun 'actie' zorgde voor grote ophef omdat ze zich in het bezette land manifesteerden als vertegenwoordigers van het Legercomiteit.³¹ Een van hen, Karel De Schaepdrijver, deed dat met zoveel verve dat zijn naam begon rond te zingen aan het front, ook in de sector van Pira (op dat ogenblik in Langemark). Daar circuleerde onder andere een pamflet van De Schaepdrijver dat een grote, negatieve indruk op Pira maakte. Meer dan een jaar later kon hij het blijkbaar nog grotendeels uit het hoofd citeren. De Schaepdrijver had gewaarschuwd voor de vernietigende kracht van het grote offensief dat de Duitsers eind maart op het westelijk front hadden gelanceerd. De Britten en de Fransen zouden niet aarzelen om het Belgische leger op te offeren op Frans grondgebied om zichzelf te beschermen. Dat mocht niet gebeuren. De Vlamingen zouden binnenkort een 'afzonderlijke vrede'

— 29 Letterenhuis/Archief Debeuckelaere/D 22502 / D.

30 In zijn 'Herinneringen' vertelt Geerardyn dat hij aan het front maar één gesprek van tien minuten met Pira had. Hij zocht Pira op op aandringen van een aantal soldaten, onder wie zijn broers Jules en Achiel, die enthousiast waren over Pira's optreden en hij maakte zich zorgen over diens succes. Later volgde een langer gesprek, toen hij als gearresteerde in hetzelfde voertuig getransporteerd werd als Pira.

Tijdens het gerechtelijk onderzoek ontkende Geerardyn dat hij Pira had uitgenodigd om naar Verschaeve te gaan. Zo'n uitnodiging lijkt inderdaad zeer onwaarschijnlijk. Daarvoor was de mentale afstand tussen de Fronter en de 'vrijmetselaar' te groot. Geerardyn kende Verschaeve zeer goed en trad soms op als diens secretaris. Blijkbaar achtte de Militaire Veiligheid contacten tussen Verschaeve en Pira wél mogelijk. In zijn Verschaeve-biografie maakt Romain Vanlandschoot melding van een huiszoeking in de pastorie van Alveringem waarbij Pira ter sprake kwam. Zie: R. Vanlandschoot, *Kapelaan Verschaeve*, Tielt, 1998, p. 213.

31 De vraag of ze dat ook echt allemaal waren, is nooit afdoende beantwoord. Dat minstens één overloper, Jules Charpentier, een opdracht uitvoerde van de leiding van de Frontbeweging, lijkt wel vast te staan. Zie hiervoor o.a. D. Vanacker, *De zending van Charpentier*, in: *Wetenschappelijke tijdingen*, jg. 48, 1989, nrs. 3-4, pp. 129-151 en pp. 195-209.

sluiten met de Duitsers en tot dan was het ordewoord van het Legercomiteit: terugtrekken tot aan de grens, maar geen stap verder!³²

In de dagen nadat het pamflet was beginnen te circuleren, verdwenen er weer mannen. Pira kantte zich openlijk tegen de deserteurs, die volgens hem een vals licht over de Vlaamse actie lieten vallen. Alleen een ernstig programma en doordachte actie konden de zaak vooruit helpen.

In de sector Boezinge-Langemark waren de corvees nog zwaarder dan in Ramskapelle. Dat had alles te maken met de alsmaar grotere dreiging van het Duitse offensief, waardoor de stellingen moesten heringericht worden. Maar dat werd niet zo uitgelegd aan het voetvolk. Ergens in de loop van de maand mei besloot Pira, samen met een paar van zijn vaste 'luisteraars' dat het tijd werd om een organisatie te stichten die hun programma zou dragen: het Algemeen Vlaamsch Democratisch Verbond. Pira schreef het programma ook letterlijk uit in zijn mooie handschrift, in een soort brief van zijn Verbond aan de Mannen van den IJzer. In een lange inleiding roept hij op om de studie van de grote sociale kwesties die na de oorlog zullen rijzen dringend aan te vatten. Op de laatste bladzijde geeft hij alvast de grote lijnen aan, die ontroeren door hun eenvoud: 'onmiddellijke' regeling van de taalkwestie, algemeen zuiver stemrecht en evenredige vertegenwoordiging, 'heropbouw' van België, aangevuld met een reeks sociale eisen zoals verhoging van de soldatenvergoeding, verplicht onderwijs, een wet tegen alcoholmisbruik... Hij rept met geen woord over toestanden aan het front, noch over het activisme. Het enige 'subversieve' schuilt in een passage waarin in het Verbond zijn vertrouwen in de (nieuwe) Belgische regering opzegt en de 'massa' uitnodigt om alvast zelf de hand aan de ploeg te slaan.³³

De sfeer in de sector Boezinge-Langemark verslechterde dag aan dag, Pira kreeg te horen dat er een spontane staking stond aan te komen. Op 11 juni 1918 was het zover: 210 soldaten vertikten het om aan hun werктаak te beginnen, trokken naar het Sixtusbos in West-Vleteren en brachten daar de dag door met kletsen en kaartspelen. Pira had op voorhand gezegd dat hij de actie zou steunen, maar als signaleur hoorde hij niet bij het werkcommando. In de loop van de stakingsdag kwam één van de mannen hem vragen om de stakers toe te spreken en het programma van zijn Verbond uiteen te zetten. Dat deed hij blijkbaar met overtuiging want "*Iedereen ging akkoord en iedereen werd lid*". Tot daar de 'versie Pira'.

In de weken die volgden, deserteerden nog tientallen Belgische soldaten, onder wie één van Pira's trouwe 'luisteraars'. De Militaire Veiligheid had Pira al een tijdje in zijn vizier en meende dat hij de 'onbewogen beweging' achter die overlopers moest zijn. Om hem nog beter in de gaten te kunnen houden werd hij op 30 juni tewerkgesteld

— 32 De woorden "tot aan de grens en niet verder" staan letterlijk in een tekst die wordt toegeschreven aan de leiding van de Frontbeweging. Zie: L. Schepens & L. Devliegheer, *Front 14/18* [...], p. 40. Het Duitse lenteoffensief was aanvankelijk zeer succesvol. Voor de Belgen was de opmars richting Kemmelberg in april de meest zichtbare en de meest bedreigende.

33 Een met de hand geschreven exemplaar van *Mannen van den IJzer* is opgenomen in het procesdossier.

op het bureau van generaal Evrard. Op aandringen van de Veiligheid werd hij op 19 juli onder militair arrest geplaatst en vier dagen later ook formeel gerechtelijk aangehouden, verdacht van een 'misdaad tegen de buitenlandse veiligheid van de staat.'

HET VOORARREST

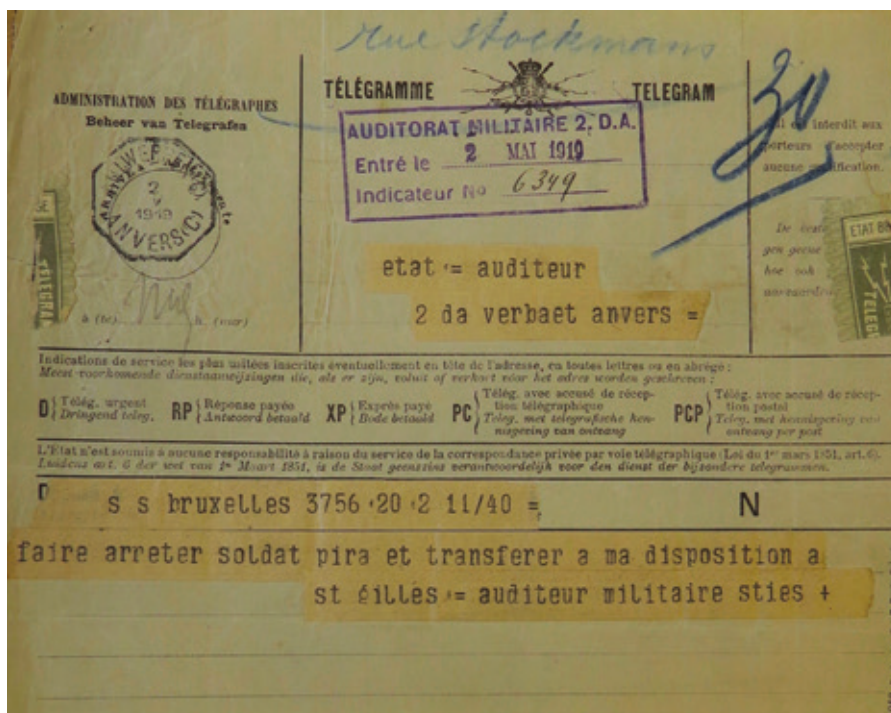
De Militaire Veiligheid vermoedde een groot complot en een 'defaitistische organisatie' achter de figuur van Antoon Pira en wilde er zorgvuldig werk van maken om alles te ontrafelen, "(...) à fin de saisir tous les fils de l'organisation sans exciter la défiance des principaux coupables".³⁴ Pira mocht dus niet te snel voor de rechter gebracht worden. Maar de ontwikkelingen aan het front doorkruisten alles. Pas in de derde week van juli ging de laatste Duitse aanvalsgolf liggen. En toen het geallieerde tegenoffensief begon, was er helemaal geen tijd meer om aan gerechtelijk onderzoek te doen. Pira raakte op 2 november 1918 gewond bij de beschieting van de 'veldgevangenis' in Ursel, waar hij toen opgesloten zat. Een rapport maakt melding van zijn moedige gedrag in die dramatische momenten en van het feit dat hij er niet van profiteerde om te ontsnappen.³⁵ Hij hielp gewonde gendarmes en probeerde zijn angstige medegevangenen te bedaren. Daarna werd hij overgebracht naar een infirmerie in Saint-Pair-Sur-Mer, in Normandië, waar hij verbleef tot eind 1918. Hij moet op een bepaald ogenblik ontsnapt zijn aan de aandacht van het militaire gerecht, want hij kreeg daar zonder problemen twaalf dagen 'herstelverlof'. Vervolgens werd hij naar een CTAM (Centre de Triage d'Anciens Militaires) in Leisele gestuurd en van daaruit gedetacheerd naar een opleidingscentrum in Brasschaat. Onderweg daar naartoe verliet hij het detachement in Mechelen, om zijn ouders te bezoeken in Antwerpen. Daar aangekomen koos hij ervoor om niet meer terug te keren naar het leger. Als motief om thuis te blijven (wat neerkwam op desertie), gaf hij de ene keer 'het slecht gedrag van mijn vrouw' op, de andere keer een slecht genezen verwonding aan een voet.³⁶

Op 2 mei 1919 herkende een officier van zijn regiment hem toen hij in Antwerpen gewoon over straat liep in burgerkleren. Joseph Stie, een Krijgsauditeur van Brabant die het onderzoek naar de (ex)-Fronters en de Frontpartij coördineerde, vroeg dezelfde dag nog om zijn aanhouding en overbrenging naar het Brusselse. Toch werd Pira pas twee weken later opnieuw gearresteerd en weer opgesloten. Eerst in Antwerpen, later in Sint-Gillis. Het onderzoek sleepte bijzonder lang aan en pas op 9 november 1920 verscheen hij voor de Krijgsraad in Antwerpen. Zijn dossier was samengevoegd met dat van vier andere oud-frontsoldaten: Maurits Geerardyn, Frans Roevens, Louis Beets en Herman Peeters.

³⁴ Procesdossier/Nota van 9 november 1918 van de auditeur.

³⁵ Procesdossier/Rapport van 2 november 1918.

³⁶ Procesdossier/Verklaring van 14 mei 1919 en de biografische schets geschreven in de gevangenis van Leuven.

- ^ Telegram van krijgsauditeur Joseph Stie aan zijn Antwerpse collega Maurice Verbaet waarin hij de onmiddellijke aanhouding en ter beschikking stelling van Antoon Pira vraagt. [Algemeen Rijksarchief/Depot Cuvelier/Archief van het Krijgshof/Doos 220]

DE PROCESSEN

De beslissing om de zaak Pira samen te voegen met die van minstens één intussen redelijk bekende flamingant, Maurits Geerardyn³⁷, lijkt de bedoeling gehad hebben om de Frontbeweging, c.q. de Frontpartij die er was uit voortgekomen, te beschadigen, door ze te besmetten met de bacillen van een overduidelijk 'staatsgevaarlijk' én liederlijk individu.

— 37 Maurits Geerardyn had enige bekendheid verworven als een van de 'Houthakkers van de Orne', tien Vlaamse soldaten die van het front waren weggestuurd en in Frankrijk zware handenarbeid hadden moeten verrichten. Formeel was die wegsturing geen straf, maar alleen een 'administratieve maatregel' geweest, maar de tien waren wel degelijk van het front weggehaald omdat ze ervan verdacht werden een rol te spelen bij de deserties. De katholieke volksvertegenwoordiger Alfons Van de Perre had hun dossier onder de aandacht van de Kamer gebracht. De mannen waren volgens hem behandeld als 'slaven'. Zie: Kamer van Volksvertegenwoordigers. Integraal verslag van de zitting van 15 mei 1919, p. 918.

Toen de advocaat van Geerardyn, Frans Van Cauwelaert, de samenvoeging betwistte, kreeg hij als antwoord van de Krijgsauditeur dat het om een 'samenzwering' ging. De Krijgsraad volgde die redenering.

Was er nagedacht over het effect dat het beeld van een seminarist (Geerardyn) naast een echtbreker (Pira) zou sorteren? Geerardyn kreeg het advies om in burgerkleren te verschijnen, maar negeerde dat. De militaire auditeur schrok er niet voor terug om Pira's door de legeradministratie bevolen overplaatsing en de daardoor verstoorde relatie met zijn minnares te vermelden als een van de hoofdmotieven voor zijn misdrijven.³⁸

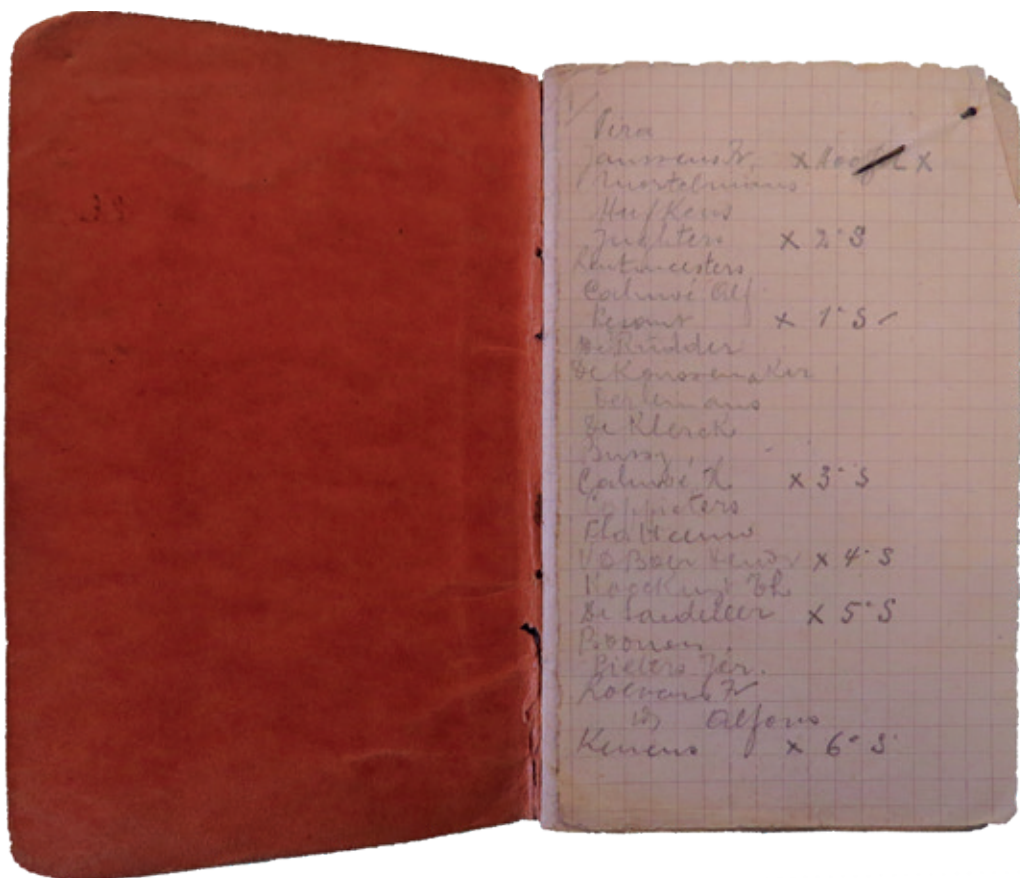
Volslagen willekeurig was de samenvoeging van de dossiers natuurlijk niet. Geerardyn en Pira hadden in dezelfde sector en eenheid gewerkt en hadden elk op hun manier iets te maken gehad met de woelingen in dat gebied. Verschillende getuigen hadden de twee namen met elkaar in verband gebracht. In de loop van het onderzoek was Pira zelf op de proppen gekomen met een lang opstel waarin hij onder meer zijn contacten met Geerardyn had beschreven.³⁹ Toch spoorde de chronologie van de twee soldatentrajecten een beetje lastig. Ze hoorden allebei bij het 5de Linierregiment, onderdeel van de Tweede Legerdivisie. Maar Geerardyn was een tijdje weggeweest van het front voor een opleiding en daar pas opnieuw verschenen toen Pira al bijna was uitgeteld. Maar vijf mannen in de beklagdenbank leek in ieder geval al meer op een complot dan één eenzaam individu.

Waar stonden de beklagden voor terecht? Daarvoor moet men zich even schrap zetten bij een brok gerechtelijk Nederlands anno 1920. Ze werden ervan beschuldigd " ... *in België, in 1918 gedurende de maanden Juni en Juli, tot den voortgang van de vijandelijke wapens, medegeholpen te hebben, tegen de Belgische veldwacht, met de getrouwheid van de soldaten aan den Koning en den Staat te ondermijnen, subsidiairlijk zich plichtig gemaakt te hebben aan poging tot het plegen van bovenvermelde misdaad, hebbende het inzicht van het te plegen veropenbaard door uitwendige gebaren die een begin van de uitvoering uitmaken en die hun uitwerksel niet konden oefenen of die verhinderd werden alleen door omstandigheden van zijnen wil niet afhankelijk, feit voorzien door artikel 115 van het gewoon strafwetboek, gewijzigd door besluit-wet van 11en Oktober 1916.*"⁴⁰ Pira werd daar bovenop ook beschuldigd van desertie in oorlogstijd voor de periode tussen 1 januari 1919 en zijn arrestatie op 14 mei van dat jaar. Juridisch was de 'oorlogstijd' nog blijven doorlopen na de wapenstilstand, tot aan de ondertekening van het definitieve vredesverdrag van Versailles (28 juni 1919). Heel veel mannen bleven tot dan ook onder de wapens. Het Belgische leger bezette in die tijd mee het Rijnland.

— 38 Procesdossier/ 'Verslag' van de Krijgsauditeur.

39 Letterenhuis/D 22502 / D. Het gaat om de Mémoire, vermeld in noot 12.

40 Procesdossier/ tekst van het vonnis van 26 november 1920. Jos Monballyu wijst erop dat de succesvolle toepassing van dit artikel op een slecht omschreven begrip als 'defaitisme' pas mogelijk werd na een arrest van het Hof van Cassatie d.d. 29 juni 1919. Zie: J. Monballyu, *De jacht op de flaminganten*, Brugge, 2010, pp. 187-188.

^ Het kasboekje van het Algemeen Vlaamsch Democratisch Verbond, bijgehouden door penningmeester Frans Rovens. [Algemeen Rijksarchief/Depot Cuvelier/Archief van het Krijgshof/Doos 220]

Het proces voor de Krijgsraad in Antwerpen begon op 9 november 1920. In de pers werd het afwisselend het 'Proces Geardyn' en het 'Proces Pira' genoemd. Pira wenste geen advocaat of kon er geen betalen, maar werd wel 'van rechtswege' bijgestaan.⁴¹

— 41 Het militaire gerecht had Pira geadviseerd om zich te laten verdedigen door Frans Van Cauwelaert, maar meer dan één brief, over een ondergeschikte kwestie, is niet bewaard in Van Cauwelaerts zorgvuldig bijgehouden archief. Pira's eerste zorg gold de pikante brieven van zijn minnares, die waren in beslag genomen. Hij hoopte dat Van Cauwelaert die uit het dossier zou kunnen halen. Letterenhuis, Archief Frans van Cauwelaert: Brief van Pira aan Van Cauwelaert, 11 augustus 1918. Geardyn vond het aanvankelijk ook geen goed idee om de 'lauwe' Van Cauwelaert als advocaat te kiezen.

In zijn uiteenzetting, in een mengeling van Nederlands en Frans, wees de auditeur erop dat het heel moeilijk was geweest om harde bewijzen tegen Pira te verzamelen. Dat kwam door diens geniepigere werkwijze: hij liet anderen de kastanjes uit het vuur halen. Maar door het grondige onderzoek van de Militaire Veiligheid, die kroongetuigen had weten op te sporen, lagen die nu wel voor. Hij zag ook een overtuigend bewijs in het feit dat het aantal deserties na de aanhouding van Pira sterk was teruggelopen. Na zijn inleiding begon er een défilé van tientallen getuigen, van gewone soldaten tot generaals, die de stelling van de auditeur moesten ondersteunen, maar dat niet altijd deden. De verdediging had op haar beurt een hele reeks getuigen opgeroepen die kwamen vertellen welke schitterende militairen Geerardyn, Roevens, Beets en Peeters geweest waren. Pira had niemand opgeroepen.

Antoon Pira verklaarde dat hij de stichter was geweest van het Algemeen Vlaamsch Democratisch Verbond. Hij gaf ook toe dat dat meer dan een praatclub was geweest. De leden hadden een contributie betaald en zo had hij een kleine steunkas kunnen aanleggen, die was ondergebracht bij zijn vriendin in Frankrijk. Medebeklaagde Frans Roevens was zijn penningmeester geweest.

Pira bevestigde ook dat hij de stakers had toegesproken in het Sixtusbos en dat die speech toch iets meer had ingehouden dan het aflezen van zijn tienpuntenprogramma. Hij had het ook gehad over de oprichting van Vlaamse en Waalse regimenten, die zou mogelijk worden als in België de bestuurlijke scheiding werd ingevoerd. Maar hij had ook gesproken over de toekomstige *"afschaffing der bestendige legers"* en de *"inrichting der gewapende natie"*. Hij had nooit gepleit voor desertie. Het ordewoord *"tot aan de grens en niet verder"* was nooit uit zijn mond gekomen. Toen de Duitsers eind april 1918 de Kemmelberg hadden veroverd, had hij in een gesprek wel eens geopperd dat het nodig zou kunnen zijn dat de Belgen zich verschansten, omdat ze nu langs twee kanten beschoten werden. Verder was zijn 'defaitisme' nooit gegaan. Deserteurs had hij nooit aangemoedigd.⁴²

Tegen het einde van het proces, dat negen dagen duurde, zuchtte een van de persverslaggevers, de schrijver Abraham Hans, dat hij geen enkel tastbaar bewijs van verraad had gezien tegen Pira, noch tegen de vier anderen. Een van de vier, Beets, bleek zelfs het slachtoffer van een persoonsverwisseling.

Ook de Krijgsraad was niet onder de indruk geraakt van het nijvere werk van de Militaire Veiligheid. Geerardyn, Beets, Roevens en Peeters werden vrijgesproken. Maar Pira, voor wie de doodstraf was geëist, kreeg 20 jaar gevangenisstraf. De rechters achtten de feiten in zijn geval wél bewezen, maar hielden rekening met verzachtende omstandigheden, namelijk dat hij zich 'naderhand' 'verdienselijk' had gedragen. Dat was een verwijzing naar zijn moedige gedrag in de veldgevangenis van Ursel.

Voor de Vlaamse kranten hadden het proces goed gevolgd en ze hadden weinig respect voor de kwaliteit van het gerechtelijke werk. Toch kon Pira niet op heel veel sympathie of zelfs maar aandacht rekenen. De socialistische kranten *Vooruit* en *De Volksgazet* merkten op: *"In De Standaard en de katholieke bladen wordt den lof gezongen*

⁴² Procesdossier/Proces Verbaal van de verklaringen van Pira.

^ De vier medebeklaagden van Antoon Pira (Ons Volk Ontwaakt, 4 december 1920). [ADV, VY 103]

van de vier vrijgesproken oud-strijders . Over Pira, de arme kerel, die 20 jaar kreeg, haast geen woord. Durven die bladen dien jongen niet verdedigen omdat hij veroordeeld werd of is het voldoende dat hij geen katholiek is?"⁴³ De meeste sympathie kreeg Pira van Abraham Hans, in de liberale krant *Het Laatste Nieuws*. Hans had ook oog voor het lijden van Pira's familie. "Pira is door de gendarmen weggeleid. Hij is volkomen kalm gebleven en zwaait nog even met de muts naar het publiek. In de zaal is zijn vader, een grijsaard, met lijdensgelaat... Hij heeft al de zittingen bijgewoond. In de binnengang leidt een vrouw een weenend meisje binnen. 't Is de zuster van Pira. Ze vraagt haar broeder nog eens te zien..."⁴⁴ Het proces werd op 30 juni 1921 in beroep nog eens overgedaan voor het Krijgshof in Brussel, in het Frans. De stukken over de zittingen zijn onvindbaar, maar afgaande op de schaarse persverslagen moet de zaak zeer snel zijn afgehandeld, in aanwezigheid

— 43 Vooruit, 29 november 1920. Ook de Fronterskrant *De Schelde* had wat meer aandacht voor het lot van Pira.

44 *Het Laatste Nieuws*, 27 november 1920.

Pira		4	No
		3	du
No 00 -			Dr.
Antoon, Maria, Frans			
geb. Antwerpen 2 Dec. 18 ⁸⁷ 85			
zoon v. Josef Cornelius			
en v. Van den Brand, Maria, Francisco			
hamoriniërest 46 (78)			
gehuw. v. Van aerde, Elisa, Maria.			
1 wet. kind. $\frac{23}{7}$ 1913.			
verraad en desertie in oorlogs-			
tijd			
Krijgshof Brussel. 30. 6. 1921.			
verwezen 20j buitengerechtenis.			
1401 dagen voorarrest.			
by Kon. Besl v. 26. 7. 22 geschoot.			
wonnecavel. in vrijheid gesteld			
Die Dagorder v. 26/10/22			
de invrijheidsstelling definitief op 18/2/1835.			

- ^ De verwijsteekkaart voor het dossier Pira dat door de gerechtelijke politie van Antwerpen werd aangelegd na zijn voorwaardelijke vrijlating. [Rijksarchief Beveren/Archief Gerechtelijke Politie bij het Parket van Antwerpen/Overdracht 2001 C/1920-1997]

van drie toeschouwers en drie gendarmes.⁴⁵ Het vonnis van Antwerpen werd gewoon bevestigd. Vrijspraak voor de vier, 20 jaar voor Pira. “Zijne mede-betichten spreken Pira moed in, waarna deze geboeid weggeleid werd en sprak: ‘t Is voor de zaak’”.⁴⁶

CEL 345

Op 26 september 1921 werd Antoon Pira ingeschreven op de rol van de centrale gevangenis van Leuven, als gevangene 10430, in cel 345.⁴⁷ Volgens de stukken in zijn dossier was hij een voorbeeldige gevangene, met wie de directie weinig problemen ondervond. In zijn ‘*dossier moral*’ wordt hij beschreven als “*slim, gediensstig, goedhartig*”. Hij gaf ook aan “*katholiek*” te zijn. Hij deed wel eens zijn beklag over de kwaliteit van het eten en van de bibliotheek, maar altijd op een onderdanige manier en volgens de regels van het gevangenisreglement. Hij ontving geregeld het bezoek van vader, zusters en broers, maar nooit van zijn vrouw of van zijn dochter.

Hij vroeg het statuut van ‘politiek gevangene’ aan, maar dat werd afgewezen. Ook een eerste genadeverzoek werd afgewezen. Zo’n verzoek had blijkbaar wat steun van de buitenwereld nodig. Die vond Pira waarschijnlijk bij de socialistische Antwerpse volksvertegenwoordiger Willem Eekelers, met wie hij in ieder geval correspondeerde. Hij vermeldt in zijn correspondentie ook ergens de naam van een ander Antwerps politicus, de advocaat Franz Wittemans.⁴⁸

Eekelers kon ervoor zorgen dat vader Jozef Pira ontvangen werd bij de minister van Justitie, op dat ogenblik de liberaal (en bekende logebroeder) Fulgence Masson. Kort na die visite bij de minister tekende koning Albert I een genade- K.B. waarbij de straf van Pira met de helft vermindert werd. Dat was op zich geen bijzondere gebeurtenis, want de koning tekende dergelijke Koninklijke Besluiten aan de lopende band.⁴⁹ Maar nu kwam de voorwaardelijke invrijheidsstelling, op basis van de Wet Lejeune wel in het

— 45 In het procesdossier steekt alleen een niet gedateerd en niet gesignd briefje met de mededeling: “*Roevens Frans en consoorten. Arrest n 438-442 dd. 30-8-1921. De kaft stukken der terechtzitting voor het Krijgshof ontbreekt.*” Een uittreksel uit het arrest steekt in Pira’s persoonlijke dossier in het archief van het Koninklijk Legermuseum.

46 *De Standaard*, 1 juli 1921.

47 Rijksarchief Leuven/ Straffinrichting Leuven/ 1997/ 626.

48 Franz Wittemans (1872-1963) was van 1920 tot 1925 senator voor de BWP. Maar hij was ook zeer actief als theosoof, vrijmetselaar en als lid van het protestantse consistorie van Antwerpen. Willem Eekelers (1883-1953) was behalve BWP-volksvertegenwoordiger ook gemeenteraadslid van Antwerpen en hoofdredacteur van *De Volksgazet*.

49 Gratieverlening is een privilege van de koning. Uit archiefstukken van het Koninklijk Paleis (AKP) blijkt dat het staatshoofd in de talrijke gratiedossiers bijna altijd de adviezen van zijn minister van Justitie volgde. De Koninklijke Besluiten, voorbereid door de Dienst Genade, zijn gesteld in een standaardformule. Zie bijvoorbeeld de bundel AKP 3147 (voor de jaren 1919-1923) in het archief van Albert I. Sommige ministers van Justitie, zoals Emile Vandervelde, waren zeer gul met positieve adviezen. De actie van oudstrijdersverenigingen speelde daarbij ook een rol. Zie hiervoor: M. Schoups & A. Vrints, *De Overlevenden. De Belgische oud-strijders tijdens het interbellum*, Kalmthout, 2018.

gezicht. Daar kwam een gevangene voor in aanmerking van zo gauw hij een derde van zijn straf had uitgezeten. Pira's gevangenisdagen waren beginnen te lopen op 14 mei 1919, bij zijn arrestatie in Antwerpen. Hij bereikte de minimumgrens van 1/3 straftijd op 24 april 1922 en vroeg meteen zijn invrijheidsstelling aan. Die kon niet gebeuren zonder de nodige adviezen, onder andere van de gevangenisdirecteur. Maar die zag geen problemen: *"Het is een man van kracht wellicht meer revolutionair dan activist gezind die nochtans het goed van het volk oprecht beoogt"*. Pira had hem ook verzekerd dat hij zich alleen nog met cultureel werk zou bezig houden *"... ik [ben] van meening dat zijne invrijheidstelling geen gevaar oplevert, en zelfs, dat het een uitstekend middel is, om zijne eigene neiging en die van andere extremisten te bedaren, en, om, in zekere maat, de algemeene verzoening te bevorderen"*.⁵⁰

Op 25 oktober 1922 volgde het Ministerieel Besluit waarbij Antoon Pira uit de gevangenis werd vrijgelaten. Het nieuws van zijn vrijlating werd gemeld in de kranten *De Schelde* (29 oktober) en *De Standaard* (30 oktober).

NASPEL

Wat werd er van de ex-gedetineerde? Hij ging weer bij zijn ouders wonen en waarschijnlijk werkte hij in het begin ook weer in het bedrijfje van zijn vader. Als ex-gevangene werd hij in de gaten gehouden door de gerechtelijke politie. Er werd, volgens de standaardprocedure, ook een 'documentatiedossier' op zijn naam geopend. Daar is helaas alleen de verwijsssteekkaart van bewaard.⁵¹ Maar mogelijk stond er niets bijzonders in dat dossier. Pira was immers slechts voorwaardelijk in vrijheid gesteld. De Wet Lejeune werkte ook als een soort zwaard van Damocles, dat in zijn geval tot in 1935 boven zijn hoofd bleef hangen.⁵² Een misstap kon hem weer naar de gevangenis brengen. Hij moet op zijn hoede geweest zijn. Zelfs voor de politierechter is hij nooit verschenen. Ook niet in verband met de moeilijke relatie tot zijn vrouw en dochter. Zijn huwelijk is blijkbaar nooit ontbonden.

De 'politieke microbe' was toch nog helemaal dood. De naam Pira flikkert nog een paar keer flauw op in de jaren na de oorlog, in de kringen van de Socialistische Oud Strijders. Hij had zich aangesloten bij de afdeling Borgerhout van die organisatie en was er een actief lid van geworden. Hij sprak weer af en toe in het publiek. Het blad *De Anti-Militarist* meldde zijn verkiezing tot voorzitter van de afdeling Borgerhout ('met algemene stemmen') in het nummer van 1 februari 1926. De Socialistische Oud Strijders zaten toen op de lijn van het 'Gebroken Geweer', zoals de naam van hun tijdschrift aangeeft. Ze hielden zich ook intensief bezig met de materiële belangen van de oud-strijders en drongen aan op algemene amnestie voor veroordeelde militairen.

⁵⁰ Rijksarchief Leuven/Strafinrichting Leuven/1997/626/advies van de gevangenisdirecteur, 28 september 1922.

⁵¹ Rijksarchief Beveren/PK Antwerpen 2001 C : 1919-1999.

⁵² De wet op de voorlopige invrijheidsstelling bepaalde dat de minimumproeftijd dubbel zo lang was als het strafrestant.

Antoon Pira is maar kort voorzitter gebleven. Het rommelde na zijn verkiezing blijkbaar snel in de afdeling. De secretaris deed zijn beklag over te veel 'onverschilligen'.⁵³ Eind 1926 moest er dringend een nieuw bestuur verkozen worden. Van Pira was geen sprake meer.

Na die datum zijn er nog maar weinig sporen van hem te vinden.

In het Stadsarchief van Antwerpen wordt een milieudossier uit begin 1929 op zijn naam bewaard.⁵⁴ In januari van dat jaar vroeg hij een vergunning aan om in de Lange Leemstraat "een handel in opgelegde waren en vischverkoop te mogen openen". Hij kreeg zijn vergunning, maar de winkel die op die plaats verscheen stond nooit op zijn naam.

In 1935 nam Pira opnieuw contact op met Maurits Geerardyn, met wie hij in de jaren na zijn vrijlating even was blijven corresponderen. Na tien jaar stilte schrijft hij hem opnieuw aan, met een soort smeekbrief, gedateerd op 11 maart 1935. Hij legt daarin uit dat hij een paar jaar goed zijn brood heeft verdiend met 'kinemautbating'. Maar de zaak waar hij voor werkte, is in 1931 failliet gegaan en daarna heeft hij geen vast werk meer gevonden. Hij is al tien maanden werkloos. De 'grap' die het militaire gerecht met hem heeft uitgehaald, blijft hem parten spelen. Kon de 'goede Maurits' hem niet ergens binnenloodsen? Hij was ten einde raad.⁵⁵ De 'goede Maurits' onthult niet of hij daar op ingegaan is.⁵⁶

Antoon Pira overleed op 18 december 1939 in het Sint Elisabethziekenhuis in Antwerpen. *Gazet van Antwerpen* meldde zijn overlijden in de rubriek Burgerlijke Stand van Antwerpen: "Aangiften van sterfgevallen van 19 Dec.: A.Pira, bediende, 52 jaar, echtgenoot van E. Van Aerde, Mertens en Torfsstraat 13".⁵⁷

DE MYTHE ANTOON PIRA

Toen Abraham Hans na het laatste verhoor voor de Krijgsraad zuchtte dat hij geen enkel tastbaar bewijsstuk had gezien, was dat geen overdrijving. Wie de beschikbare pv's van de verklaringen van getuigen, beschuldigten en magistraten combineert, moet tot de conclusie komen dat Antoon Pira twintig jaar gevangenisstraf kreeg toebedeeld op basis van wat onsamenvangende verklaringen, onder andere van een 'kroongetuije' (Jan Bruylants) die op het proces zelf niet meer wenste mee te werken. Verder zijn er ongestaafde stellingen van de auditeur en een flinterdun feitelijk dossiertje. Dat Pira een 'defaitist' was, blijkt uit geen enkel objectief stuk. De kleine, feitelijke kern

⁵³ *De Anti-Militarist*, 1 november 1926 (In de tijdschriftencollectie van Amsab-ISG).

⁵⁴ Felixarchief Antwerpen/25#3214.

⁵⁵ Antwerpen, Letterenhuis/Archief Geerardijn/brief toegevoegd aan het typoscript van de 'Herinneringen'.

⁵⁶ Maurits Geerardyn woonde in 1935 in Apeldoorn. Hij gaf les in het groot-seminarie van Utrecht. Zijn verhuizing naar Nederland was mede het gevolg van zware conflicten die hij als parochiepriester had uitgelokt door zijn radicale Vlaams-nationalisme.

⁵⁷ *Gazet van Antwerpen*, 22 december 1939.

M³ -3-1-29

Antwerpen, 2 Januari 1929.

Aan het Collegie van Burgemeester
en Schepenen der Stad
Antwerpen.

Mijn heeren,

Onderzoekende, A. Pira, heeft
de eer uedlex. Hoelating te verzoeken in
het huis gelegen Lange Leem N°. 341 een
handel in opgelegde waren en visch ver
koop te mogen openen.

Een gunstig antwoord wachende
biedt ik uedlex. de uitdrukking mijner
beleefde gevoelens.

A. Pira
Lange Leem N°. 341.
E.P.

^ Brief van Antoon Pira aan het stadsbestuur van Antwerpen waarin hij een ver-
gunning vraagt om met een viswinkel te beginnen in de Lange Leemstraat.
[Felixarchief/25#3214, Milieudossier van 1/1/29]

van het dossier Pira bestaat uit gegevens over de stichting, het programma en de kortstondige werking van het Algemeen Vlaamsch Democratisch Verbond. Pira heeft daar klare verklaringen over afgelegd. Een document met het 'programma' werd tussen zijn papieren gevonden. Het is allesbehalve een revolutionair manifest. Ook het bestaan van een 'steunkas' gaf hij toe. Zijn vriend Frans Rovens wist precies hoeveel daar in had gezeten: 108 frank. Volgens Rovens betaalden de 'leden' bij toetreding 25 centiem en daarna 10 centiem per week. Het Verbond heeft hooguit een maand bestaan, wat het mogelijk maakt om ons een idee te vormen van de grootte van de (betalende) Pira-aanhang. Die kan nooit veel groter geweest zijn dan 200 man. Volgens Rovens was er één enkele keer vijf frank uit de kas gehaald om een onterecht gestrafte soldaat (die een deel van zijn soldij had verloren) te ondersteunen.⁵⁸

Pira's leidende rol bij de werkstaking van 11 juni is nooit aangetoond. Hij gaf toe dat hij de stakers had toegesproken en dat hij zijn programma toen lichtjes had opgehoogd met wat opstandige tonen tegen de pas gevormde nieuwe Belgische regering in Le Havre.⁵⁹ Kort na de stakingsactie werd hij in ieder geval onder een soort administratief huisarrest geplaatst, wat zijn actiemogelijkheden zeer zal beperkt hebben. Het proces was een treurige vertoning, met een auditeur die in een 'benaderend' soort Nederlands en soms gewoon in het Frans voorlas uit allerlei processtukken, maar die niet reageerde op feitelijke opmerkingen. De betrouwbaarheid van 'kroongetuige' Bruylants werd door een medewerker van de Militaire Veiligheid zelf in twijfel getrokken en Bruylants antwoordde nauwelijks op vragen over de uitvoerige en gedetailleerde verklaringen die hij tijdens het onderzoek had afgelegd. Hij liet verstaan dat zijn ondervragers hem veel te drinken hadden gegeven. Toch bleef de auditeur in zijn requisitoir op de verhalen van Bruylants steunen. De rechters volgden hem en Pira kreeg twintig jaar hechtenis. Een straf die in beroep bevestigd werd.

Het begin van de mythevorming rond Pira ligt daar: in zijn zware veroordeling, gekoppeld aan de 'triumfantelijke' vrijspraak van de vier medebeklaagden, voor wie de flamingantische pers véél meer aandacht had. In zekere zin was dit een vrijspraak van de Frontbeweging en een bewijs van haar vlekkeloze blazen, dat zuiver gebleven was in de nabijheid van zoveel duivelse verlokkingen, die overigens nooit correct waren beschreven.

58 Procesdossier/Verklaring van Frans Rovens, waarmee Pira geconfronteerd werd. Pira achtte het 'mogelijk' dat er een keer was betaald.

59 Op 1 juni 1918 was in Le Havre de regering Cooreman gevormd, na het ontslag van Charles de Broqueville als premier. De Broqueville had in het Vlaamse kamp positieve verwachtingen gewekt inzake legerhervormingen. Een van zijn initiatieven was de oprichting van de 'taalcommissie' waar Pira naar verwijst in een nooit verstuurd brief aan koning Albert. Na het ontslag van De Broqueville leek die commissie een 'doodgeborene', zoals in een lezersbrief in de *Fronterskrant Ons Vaderland* van 7 juli 1918 te lezen staat. Maar eerder al, in zijn pamflet *Mannen van den IJzer*, uitte Pira kritiek op de Belgische regering, die volgens hem geen daadkracht toonde, zich aan controle onttrok en een 'enggeestige huiskamerpolitiek' bedreef.

Het militaire gerecht had een tactische blunder gemaakt door de Fronters aan Pira te koppelen zonder deugdelijke bewijzen.⁶⁰ Maar de auditeurs gaven het nog niet op. In 1922 moest Adiel Debeuckelaere, een van de belangrijkste leiders van de Frontbeweging, voor de rechter verschijnen op beschuldiging van hoogverraad. Hij werd er van verdacht het brein te zijn geweest achter het uitsturen van de 'sublieme deserteurs', de soldaten die in opdracht van de Frontbeweging contact hadden moeten zoeken met de activisten in bezet gebied. Debeuckelaere was gearresteerd in volle verkiezingstijd, kort voor de parlementsverkiezingen van 20 november 1921, waarbij hij kandidaat volksvertegenwoordiger was voor de Frontpartij. Die timing wekte op zijn minst de indruk dat het militaire gerecht aan politiek deed.

Tijdens het proces, dat pas in de zomer van 1922 werd gevoerd, speelde Pira opnieuw een rol. Maar deze keer pakten de Militaire Veiligheid en de auditeur het omgekeerd aan. De onbenulligheid van Pira moest nu bewijzen dat het wel degelijk het Legercomiteit (de Frontbeweging) was geweest die achter de talrijke deserties had gezeten. Over het 'Demokratisch Verbond' kwam een militaire getuige ten laste vertellen: "*Dat is slechts een woord, want dit Verbond hield niets in*". En ook nog: "*Pira was een ongeletterde en het slachtoffer van slimme mannen*".⁶¹

In plaats van de gelederen te sluiten, zoals de vijf beklaagden in Antwerpen feitelijk gedaan hadden (door vooral niet te veel over elkaar te zeggen), wees Debeuckelaere Pira aan als de grote boosdoener: "*Pira kwam op het front in Februari 1918. Voorafgaande getuigen verklaren dat na de verdwijning van Pira de desertie ophield. Dus is Pira de hoofdschuldige, niet ik*".⁶² In zijn requisitoir wees de auditeur erop dat Pira een 'omwentelaar' was geweest, die in het openbaar werkte en daardoor snel kon uitgeschakeld worden. Het Legercomiteit was veel perfider, werkte in het geheim en "*liet anderen het spel spelen*".

Debeuckelaere werd uiteindelijk toch vrijgesproken. Pira werd enkele maanden later voorwaardelijk in vrijheid gesteld. Alsof het gerechtelijk apparaat tot zijn zinnen was gekomen en had ingezien dat het met dat 'hoogverraad' van die twee mannen niet zo'n vaart had gelopen.

Vervolgens was het de stilte die de mythe Pira deed groeien. In het burgerleven had Antoon Pira weinig aanhang. In zijn gevangenisdossier steekt er maar één 'fanbrief', geschreven door een meisje uit Ledeberg, in naam van de lokale 'Frontafdeling'. Zijn vrijlating, eind oktober 1922, werd nog gesignaleerd in een paar flamingantische kranten, maar daarna verdwijnt hij helemaal uit het beeld van de Vlaamse beweging.

——— 60 Pira had het moeilijk gemaakt door de beschuldigingen aan het adres van de Frontbeweging die hij in zijn Mémoire had geuit, niet te herhalen tijdens het proces. Volgens Maurits Geerardyn bestond een afspraak tussen de beklaagden om elkaar te sparen. Zie hiervoor zijn 'Herinneringen', p. 140.

61 *De Standaard*, 11 augustus 1922.

62 *De Standaard*, 8 augustus 1922.

1
Algemeen Vlaamsch Democratisch Verbond.

Mannen van den IJzer,

De zucht naar ontstaving en ontwikkeling der ons be-
zielt, den drang naar vrijheid en het algemeene streven dat, sinds
drie jaar de wereld kenscheldt, hebben op het openbaar een blucht
genomen tot hiertoe ongeken in de boekeleerhalen

De eenige groote bekommernis onzer mannen is: Verbe-
tering der sociale instellingen en verbetering der algemeene be-
voorwaarden.

Op het openbaar dat miljoenen menschen in toeloe-
verruking elkaars bestormen en geheel het menschelek vernuft
zieh inspant om door alle middelen het daarstellen van Recht
en Democratie te bekomen, rijst de vraag of wij waardig zijn in
onzen geroepen staat handlend op te treden.

Door de oorlogsgrillen der van elkander verwonderd in het
niet of geene gelegenheid Gezittend met elkander in rechtstrakke
aanraking te komen is de boeiing die voorteen in hetzij tusschen
de verschillende groepen en standen bestond geheel verdwenen en
in stille afjondering quam onwederspelijk tot van onhoopen
en gedachten bebor en boorde maatschappij.

De overtuiging dat bij onzen keruften in België
het sociale vraagstuk opgelost dient te zijn, en tal van ontwerpen
door Wet te worden, ons gered dienen te vinden tot den zwaren
strijd voor het bestaan, vindt meer en meer veld en met geno-
gen hebben wij bestaand dat de mathe doordrongen is van
deze waarheid.

De mathe, tot hiertoe onbewust van hare macht, heeft
in den huidige socialetoestand het boordiel gemaal door hare
nauwere betrekkingen met de ontwikkelend, eindelijk te be-
grippen wat hare richting en roeking dient te zijn en zoo

^ Brief aan de 'Mannen van den IJzer' met het programma van het Algemeen Vlaamsch Democratisch Verbond. [Algemeen Rijksarchief/Depot Cuvelier/Archief van het Krijgshof/Doos 220]

Pas in 1965 duikt Antoon Pira weer op in de geschiedschrijving van de Frontbeweging. In een interview met Gaston Durnez, voor diens boek *Een bloem in het geweer*, vertelde Hendrik Borginon hoe het defaitisme aan het front op de loer had gelegen in 1918 en hoe de Frontbeweging daar kordaat op gereageerd had. Zonder hen bij naam te noemen, voerde Borginon Pira en Geerardyn op:

*"In een bepaalde divisie werd die atmosfeer gevoed door bolsjevistische propaganda. Een militair, die wij omwille van zijn houding niet in de Frontbeweging hadden willen aannemen, spoorde de soldaten tot overlopen aan. We hebben hem kordaat bekampt. Een van ons heeft zijn bataljon bezocht en er onze vertegenwoordiger, een jongen die later priester is geworden, opdracht gegeven de man te gaan vinden en hem voor de keuze te stellen, ofwel onmiddellijk zijn propaganda staken ofwel helemaal alleen overlopen, ofwel een dolksteek. Ik kan u verzekeren dat het geen loze bedreiging was. Zij zou zijn uitgevoerd. Gelukkig voor de man werd hij op tijd door de militaire veiligheid ingepikt."*⁶³

Drie jaar later maakten Luc Schepens en Luc Devliegher de namen bekend van de 'bolsjewiek' en van de man die, desgevallend, de moord op de defaitist diende te plegen: respectievelijk Antoon Pira en Maurits Geerardyn. *Antoon Pira en het Defaitisme* is een deeltitel van het hoofdstuk over *De Vlaamse Beweging aan het front* in hun boek *Front 14/18* (1968). Zij voerden het 'dossier' op als een 'ontdekking' en zijn optreden als een blinde vlek in de herinneringen van de veteranen van de Frontbeweging, die volgens hen inzake Pira aan 'geheugenverlies' leden. De Pira-passage wordt ondersteund door een tiental voetnoten, die bijna alle verwijzen naar secundaire bronnen, maar soms ook informatie bevatten waarvoor geen enkele bron wordt opgegeven of die tautologisch gewoon naar elkaar verwijzen.

Samengevat stellen Schepens en Devliegher: ja, er bestond defaitisme aan het front en het optreden van Pira werkte dat aanzienlijk in de hand, maar de leiding van de Frontbeweging heeft er voor gezorgd dat het moreel werd hersteld: *"...de Frontbeweging heeft uiteindelijk, na een zekere aarzeling, de invloed van Pira uitgeschakeld"*.⁶⁴ De meest opvallende stukken tussen de bronnen van Schepens en Devliegher zijn een paar primaire documenten die ze toeschrijven aan de 'leiding' van de Frontbeweging. Ze moeten de stelling ondersteunen dat de Frontbeweging het gevaar Pira had zien aankomen en, 'na enige aarzeling' (veroorzaakt door het succes van het Democratisch Verbond in de eigen gelederen) kordaat had afgewend. In hun lopende tekst nemen ze een soort rapport op (in de ik-vorm gesteld) van iemand die duidelijk aangeeft tot de hogere leiding van de Frontbeweging te behoren. Hij beschrijft de ingrepen die tot de uitschakeling van Democratisch Verbond en van Pira zelf hebben geleid. De opsteller hanteert een licht apologetische toon en het valt op dat hij de familienaam van Pira niet juist kan spellen. Hij brengt 'Pyrra' in verband met de 'loge' en haar 'scheurwerk' en verklaart stellig dat deze 'Pyrra' contact heeft met 'franche defaitis-

⁶³ G. Durnez, *Een bloem in het geweer*, Hasselt, 1965, pp. 93-94.

⁶⁴ L. Schepens & L. Devliegher, *Front 14/18 [...]*, p. 40.

ten' en 'op een breede schaal leeft'.⁶⁵ De anonieme rapporteur signaleert ook dat de vertegenwoordiger van de Frontbeweging in de Tweede Legerafdeling op een bepaald ogenblik volledig in de ban was geraakt van Pira. Maar het gevaar was afgewend: "Nu is alles in orde en weer zijn we in dezelfde richting, meer radikaal maar even oprecht en eerlijk aan het werk..."⁶⁶

In hun voetnoot 67 bieden Schepens en Devliegheer nog twee documenten uit de Frontbewegingsbron aan, deze keer van de man die volgens het eerste rapport op een bepaald ogenblik met Pira had willen meelopen: Dirk Vansina, de (tijdelijke) Frontersverantwoordelijke voor de 2de Legerafdeling. Vansina behoorde volgens zijn militaire dossier niet bij de 2de, maar bij de 3de Legerafdeling en werkte vermoedelijk met tweede- of derdehandsinformatie. Hij was ingesprongen nadat de oorspronkelijke verantwoordelijke, Hilaire Gravez, in mei 1918 door de Militaire Veiligheid uit de frontzone was weggestuurd.

Ook Vansina kent Pira zo slecht dat hij zijn naam niet correct kan spellen. Op het ogenblik dat hij zijn rapport (over de periode van 15 mei tot 22 juni 1918) schrijft, is zijn enthousiasme voor het programma van 'Pyrard' overigens alweer gaan liggen. Hij veronderstelt nu dat 'Pyrard' een Duitse 'spion' of een 'uitzending van Borms' is. Die veronderstellingen onderbouwt hij met zeer precieze 'informatie' over een door Pira in overleg met Borms (sic) beraamde Duitse aanval die het Belgische leger zou losmaken van het Britse. Schepens en Devliegheer tekenen hier wel bij aan dat het om 'onwaarschijnlijke geruchten' ging. Naast die twee rapporten vonden zij bij hun Frontersbron ook een soort organigram van Pira's Verbond, dat de indruk geeft van een volledig uitgerijpte en vertakte organisatie met voorzitters, ondervoorzitters, eerste en tweede schatbewaarders in elk regiment. Het bevat, niet geheel verrassend, geen enkele naam of concrete aanwijzing.

Het interessantste stuk in de Pira-collectie van Schepens en Devliegheer is een tekst die zij als het 'programma' van het Algemeen Vlaamsch Democratisch Verbond bestempelen, maar die lichtjes anders klinkt dan *Mannen van den IJzer*. De schrijver van dit aanvullende traktaat roept op om een legerdelegatie, bestaande uit twee vertegenwoordigers van elk regiment, naar koning Albert te sturen met een 'verzoekschrift' dat eigenlijk bestond uit het revolutionaire programma van het Verbond: bijeenroeping van een nieuw parlement met onder andere ook door de soldaten gekozen vertegenwoordigers, ontslag van de zittende regering, vorming van een nieuwe regering met ministers die door het leger zouden aangewezen worden, kwijtschelding van straffen opgelopen als gevolg van 'taalstrijd' in het leger, onmiddellijke oplossing van het taalvraagstuk en "studie en wetten tot regeling der sociale vraagstukken vervat in het programma van AVDV en AGDW".⁶⁸

— 65 L. Schepens & L. Devliegheer, *Front 14/18* [...], p. 41.

66 L. Schepens & L. Devliegheer, *Front 14/18* [...].

67 L. Schepens & L. Devliegheer, *Front 14/18* [...], p. 79, noot 186.

68 L. Schepens & L. Devliegheer, *Front 14/18* [...], p. 40. AGDW staat voor Association Générale Démocratique Wallonne, zogenaamd de Waalse tak van Pira's Verbond, die nooit uit meer dan die naam heeft bestaan.

Het organigram noch het 'revolutionaire' traktaat zijn terug te vinden in het procesdossier. Het traktaat, waarin een soort 'radendemocratie à la belge' te ontwaren is, zou goed van pas gekomen zijn op het proces Pira. Maar het wordt nergens vermeld door de auditeur. Het 'verzoekschrift' aan de koning klinkt ook helemaal anders dan een ontwerpbrief aan de koning die wél tussen Pira's spullen werd gevonden. Die is behoorlijk onderdanig en het verzoek dat er in vevat ligt, is heel beperkt. De schrijver vraagt heel nederig, maar wel met aandrang, dat de koning de namen zou bekend maken van de leden van een commissie die was ingesteld om de taalgrievens in het leger te onderzoeken: *"'t Is immers Sire, omdat uw vrije geest, door geen vooroordeel beneveld, ons ideaal begrepen had, dat Gij ons rechten schenken wildet, en wij niet langer knechten zouden zijn in eigen land en gouw".*⁶⁹

De Pira-stukken in *Front 14/18* (1968), met al hun aanwijsbare fouten en onwaarschijnlijkheden en hun onduidelijke status vormden het bedje waarop de mythe Pira kon groeien. In zijn exemplaar van *Front 14/18* noteerde Maurits Geerardyn talrijke opmerkingen in de marge. Hij was duidelijk verontwaardigd over de manier waarop Pira door de auteurs was voorgesteld, louter op basis van verklaringen van Borginon en Debeuckelaere. Pira had helemaal niet 'op breede schaal' geleefd. Hij was een soldaat tussen de soldaten geweest. En een 'spion'? Hoe kwamen ze erbij? Ook de 'opdracht' om Pira te vermoorden was een fabel. Maar Geerardyn heeft zijn verontwaardiging nooit publiek gemaakt of zelfs maar gesignaleerd aan Schepens en Devliegheer.

Ook Hendrik Borginon was verontwaardigd. Hij bestempelde de Frontleidingsbronnen van Schepens en Devliegheer in eerste instantie zonder meer als 'apocrief'. Toen hij naderhand vernam dat sommige stukken afkomstig waren van Adiel Debeuckelaere wijzigde hij zijn oordeel, 'gezien de personaliteit van de steller.'⁷⁰ Daarna trad de historische stilte weer in voor Antoon Pira.

32 jaar later nam Daniël Vanacker het materiaal opnieuw ter hand in zijn studie over *De Frontbeweging* (2000), maar dat werd niet bepaald een démasqué. Hij heeft de stukken wat gezift en er een paar zaken aan toegevoegd. Pira is niet langer 'joods', maar allerlei nooit bewezen beweringen houden bij hem nog altijd stand. Sommige details komen zo uit de mysterieuze bron van de 'Frontleiding' waaruit Schepens en Devliegheer kritiekloos hebben geput. Zo noemt Vanacker Leo Vindevogel een 'volgeling' van Pira, terwijl er nooit ook maar één stuk is opgedoken dat contact tussen die twee mannen bewijst. De naam Vindevogel staat in geen enkel stuk in het gerechtelijk dossier. Een andere 'klassieker' is de band tussen Pira en de Franse oud-premier Joseph Cailloux. Pira zal Cailloux en zijn pacifistische ideeën zeker uit de Franse kranten gekend hebben, maar van enig persoonlijk contact is geen sprake. De Pira-passages bij Vanacker

— 69 Procesdossier/Verzoekschrift aan de koning.

70 H. Elias, *Vijfentwintig Jaar Vlaamse Beweging 1914/1939*, Antwerpen, 1969, deel 4, p. 266. In zijn boek *Jules Charpentier. Afgezant van de Frontbeweging* (1989) wijst Arthur De Bruyne, die dezelfde stukken kon onderzoeken, het archief van het IJzerbedevaartcomité aan als de bron van de Frontersdocumenten van Schepens en Devliegheer.

duiken vaak op in artikelen waarin Antoon Pira vermeld wordt, maar hij kan niet verantwoordelijk worden gesteld voor zwaardere dan de aangegeven feiten.

Uit de mythe Pira zijn heuse historisch-ideologische fantasieën ontsproten. Zo voert Pieter van Hees Pira op in een artikel over *De anti-burgerlijke strekking in de Vlaamse Beweging na de Eerste Wereldoorlog in betrekking tot het activisme en de Frontbeweging*, waarbij hij hem volgende plaats toebedeelt: "Sociale en economische radicaliteit ook in de zin van een aanval op de burgerlijke samenleving vinden we aan het front slechts bij Pira en zijn aanhang en bij enkele socialistische groepjes die zich bij het Leninisme hadden aangesloten".⁷¹ Recenter vond ook Vincent Scheltiens dat Antoon Pira een plaats verdient in een groepsportret van 'radicaal links in België (1914-1921)'.⁷² De passage die hij aan hem wijdt, krijgt als deeltitel zelfs *Vlaamse Sovjets aan de IJzer*. Volgens Scheltiens zette Pira zijn makkers aan "uit het leger weg te lopen, liever dan nog langer tegen de Duitschers te vechten". Het citaat blijkt afkomstig van Schepens en Devliegheer, die het zelf hadden afgeschreven... uit een Brugse krant.⁷³

De zeer academische on-line *International Encyclopedia of the First World War* geeft volgende bondige schets van Pira's actie: "The war volunteer turned pacifist Antoon Pira (1887-1939) founded an alternative organisation for the elitist Frontbeweging in May 1918, combining language with social demands. Inspired by the Russian Revolution, he created Soviets and organized strikes in his regiment in 1918 and soldiers defected to the Germans."⁷⁴

Aan het einde van het proces Geerardyn-Pira in Antwerpen, in november 1920, sprak Antoon Pira een zelfgeschreven pleidooi van een uur uit, waarvan de grote lijnen zijn terug te vinden in een paar persverslagen. Pira wees er onder andere op dat het ongerijmd was om desertie aan te moedigen en tegelijk aan een soldatenvakbond te werken. "Maar het is een dwaasheid, roept hij uit, eenerzijds de mannen in bonden te vereenigen om hun rechten na den oorlog te doen gelden en van een andere zijde hun tot overloopen aan te manen iets waardoor zij al hun rechten immers zouden verliezen."⁷⁵ Maar misschien, zou men kunnen aanvoeren, zouden die deserteurs wel als helden worden beschouwd in een nieuw, na-oorlogs België? Antoon Pira had zeker ideeën over een nieuw naoorlogs België, maar ze waren niet veel meer revolutionair dan die van de Belgische Werkliedenpartij en voorzagen, voor zover bekend niet in een voorkeursbehandeling van landverraders.

Hoe kon zijn actie dan leiden tot niet minder dan de eis om hem de doodstraf te laten ondergaan? We moeten op de hoede zijn voor het soort gerechtelijke en aca-

⁷¹ P. van Hees, *De anti-burgerlijke strekking in de Vlaamse Beweging na de Eerste Wereldoorlog in betrekking tot het activisme en de Frontbeweging*, in: *WT/Colloquiumnummer Herman Van den Reeck*, jg. 55, 1996, pp. 19-35.

⁷² V. Scheltiens, *Une infime minorité. Radicaal-links in België (1914-1921)*, in: *Brood en Rozen*, 2017, nr. 4, p. 25.

⁷³ L. Schepens & L. Devliegheer, *Front 14/18 [...]*, p. 78, noot 173.

⁷⁴ https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/labour_belgium#GND_111874103X. De passage staat in een artikel van Dirk Luyten over Labour in België.

⁷⁵ *Het Laatste Nieuws*, 21 november 1920.

demische fantasieën die hem respectievelijk tot een corrupte landverrader en een charismatische revolutionair hebben gemaakt. Wat was hij dan wel? Antoon Pira was waarschijnlijk gewoon een intelligente, leergierige man met een flink ontwikkeld ego, die het moeilijk had met autoriteit en die erin geslaagd was om een groot deel van de oorlog in redelijk comfortabele omstandigheden door te komen. Toen de legeradministratie daar een einde aan maakte en hem weer naar het front stuurde, kan dat een extra motief geweest zijn (naast een elementaire reflex van verzet tegen de materiële miserie van de frontsoldaten) om weer aan te knopen bij het vakbondswerk en het taalactivisme dat hij in 1912, toen hij ambtenaar was geworden, achter zich had gelaten. Hij deed dat met de vaardigheid van een belezen klerk en met de gedrevenheid en ambitie van iemand die in zijn vaart gestopt is.

Hij deed het ook met succes. Een 'Verbond' met maar 200 betalende leden lokt vanop afstand gemakkelijk een meewarige glimlach uit. Maar rekening houdend met de verschrikkelijke omstandigheden waarin het tot stand kwam, verdient het respect.

In de moeilijke maanden mei en juni 1918, toen het westelijk front kraakte onder een succesvol Duits offensief, was er in de Belgische sector geen plaats voor een tegendraadse en populaire soldaat als Antoon Pira. Niet voor de Militaire Veiligheid die een verband meende te zien tussen zijn actie en de vele deserties. Niet voor de Frontbeweging die geen 'vrijmetselaar' lustte, hoe geliefd hij ook was bij de soldaten.

Geen enkele deserteur heeft voor het Krijgsgerecht Pira ooit aangewezen als de man die hem had aangemoedigd om vaandelvlucht te plegen. In de meer dan 100 processen tegen Vlaamse deserteurs dook de naam van Antoon Pira en van zijn Algemeen Vlaamsch Democratisch Verbond slechts één keer zijdelings op, namelijk in het proces tegen zijn goede vriend Petrus (Frans) Janssens. In de akte van de beschuldiging werd Janssens geïdentificeerd als de man die op 26 juni 1918 de Duitse inlichtingenofficier Wilhelm Staehle informatie had bezorgd over de aard en de plannen van het Algemeen Vlaamsch Democratisch Verbond.⁷⁶ Maar de auditeur heeft uiteindelijk niets met die informatie gedaan, wat niet zo verwonderlijk is. In de verklaringen van Janssens aan de Duitse inlichtingenofficier staat namelijk dat het Algemeen Vlaamsch Democratisch Verbond juist tégen het overlopen van individuen en kleine groepjes was. Bovendien was het gebruik van Duitse bronnen in processen tegen Belgische militairen omstreden.⁷⁷

— 76 Zie hiervoor: J. Monballyu, *De jacht op de flaminganten* [...], p. 159.

77 De verklaring die aan Pieter (Frans) Janssens wordt toegewezen staat (zonder naamvermelding) in: Rudiger, *Flamenpolitik. Suprême espoir Allemand de domination en Belgique*, S.I., 1921, pp. 335-336. De Duitse ondervrager nam de verklaringen, waarin ook stond dat het Verbond zou oproepen tot massadesertie als er geen regeringswissel kwam, ook al met een flinke korrel zout.

Tijdens het proces tegen Adiel Debeuckelaere in 1922 wees diens advocaat, Edmond Van Dieren, het gebruik van Duitse bronnen in een rechtszaak tegen een Belgische militair met succes af.

Van Antoon Pira is, voor zover we weten, maar één foto bewaard. Voor een paar fragmenten van een geschreven portret heeft Maurits Geerardyn gezorgd, in zijn nooit gepubliceerde gedenkschriften. Vele, vele jaren na de feiten herinnerde hij zich het ogenblik waarop hij Pira, over wie hij veel enthousiaste, maar ook veel verontrustende frontverhalen had gehoord, voor het eerst echt te zien kreeg:

*“Wat mij op slag boeide was zijn geheimzinnige, maar sympathieke rosse kop, zijn rustige, franke blik in de diepliggende ogen en den niet te beschrijven glimlach die over zijn eveneens geheel ros gelaat speelt en over dit alles een vleugje melankolie. Om nooit meer te vergeten. In zijn kleine gestalte vermoed ik een reeds ondermijnde gezondheid. Toch gaat er van hem kracht uit en een warme gloed en een bekoring. Met een diepe, omfloerste stem zet hij het gesprek in met zijn oorlogsbelevingen...”*⁷⁸

Naschrift: in de noten hebben wij alleen de werken vermeld waaruit we rechtstreeks geput hebben. We hebben vanzelfsprekend ook dankbaar gebruik gemaakt van een hele reeks andere studies, maar wensten de bibliografie binnen het bestek van dit artikel beperkt te houden.

⁷⁸ Letterenhuis/G218/21/Typoscript Herinneringen, p. 87.